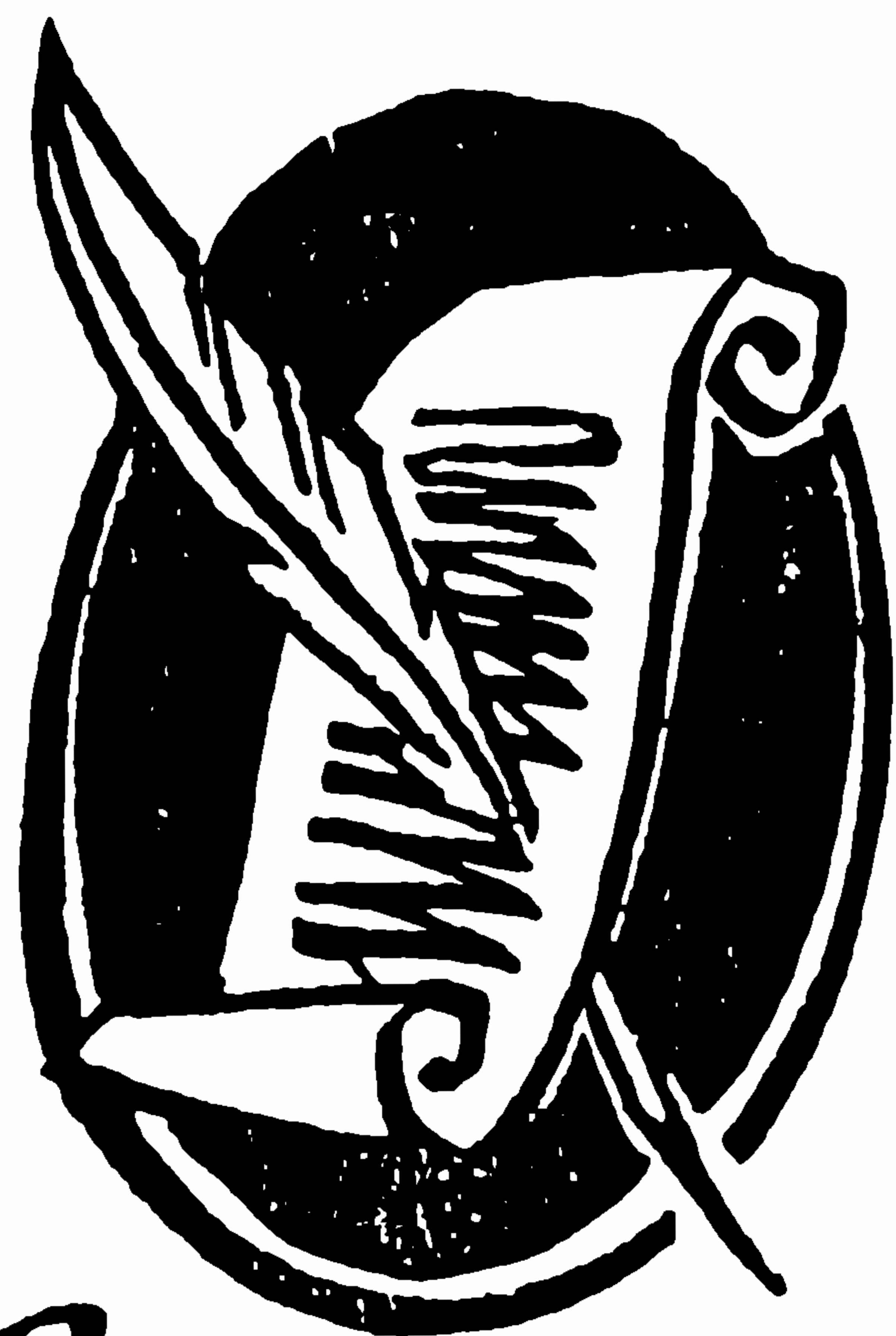

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

*Letters
to Friends*

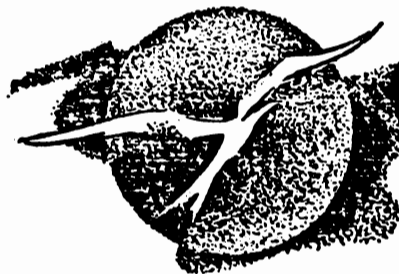
РІК XII. ч. 137-138

Книжка 7-8, 1964

diasporiana.org.ua

**ЛІСТИ до
ПРИЯТЕЛІВ**
LETTERS TO FRIENDS

1957 — 1958 Мистецькі обкладинки Зенона Голубця 1959 — 1960

З М І С Т :

Юрій Лавріненко: Максим Рильський	1
Документи внутрішньої еміграції М. Рильського: переклади „Епілога” до „Пана Тадеуша”	7
Володимир Кубійович: Ще про церковні справи	13
М. Шлемкевич: Документи часу	20
Посиф Гіряк: З Остапом Вишнею (кінець)	21
Кость Паньківський: Репресії й анархія	29
Михайло Добрянський: Проблеми і клопоти радянської економіки	37
Р. Срібний: З критичного погляду	47
Галактон Чіпка: Пам'ятник і так далі... ..	50
М. Шлемкевич: Політик — воїн (Пам'яті Д. Палісва)	51
М. І-ко. „Думка” в Парижі (Пам'яті Н. Городовенка)	54
З преси: Не-господні дива	55
Вісті з Публ.-наукового Інституту	58
З листів до редакції	
Лариса Онишкевич: Катедра і студенти	59
Ар-м: „Сврей”, „Жид”, „Гебрей”	59
Бібліографія	61
Чому?	63

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

(19 березня 1895 — 24 липня 1964)

Смерть Максима Рильського, одного з останніх могиканів Розстріляного Відродження, сколихнула українське море і викликала хвилю співчуття також поза ним. Київ хоронив Рильського, як хоронив він Миколу Лисенка 1912 року: десятки тисяч засмучених людей проводжали поета на Байкове кладовище — цей зелений пантеон України 20-го сторіччя.

Москва не могла б витерпіти такої маніфестації Кисва, тому поспішила очолити незвичайно врочисту церемонію самого похорону, почавши з того, що офіційний некролог першими підписали члени президії ЦК КПРС і уряду СРСР, і кінчаючи промовами над труною представників імперських централів. Цим Москва хотіла сказати, що хоронить цього видатного українця, поета і людину, як свого вірного і дуже видатного вельможу.

Так правда і кривда сплелись колючим вінком над дорогою для України труною. Неначе янгол і диявол схрестили мечі за душу, що тепер звільнилась на роздоріжжі між небом і пеклом.

Україна радо віддає Москві все те, що вона зуміла поліційною силою видобути від Рильського: пісні й інші писання про Сталіна, компартію, Москву і комунізм.

Ще буде написана трагічна історія, як протягом 1920-30 років поет відважно відбивався від напасників і проголошував незалежність та гідність українського відродження і українського поета:

Ні, ні, прийдешнє не казарма!
Не цементовий коридор...

Або:

Ходи собі шумливими стежками,
Гукай, кричи, роби акторські жести —
А я б хотів у тиші над вудками
Своє життя не проданим донести.

На утілітарно-ліквідаторський диктат Кремля щодо естетики, Рильський писав: „Краса! Збагнуть її — це сонце погасить”. Супроти „релігії” ненависти й класової боротьби, поет уперто твердив:

І все таки єдину має вісь
Єдиний космос: є кохання скрізь.

На питання: „А хто ж то ми?” відповідав: „Любов і праця”.

Але ось, програвши літературну й інші „дискусії”, Москва вжила проти опонентів, проти всієї України тотальний терор, організований голод — одним словом — геноцид. 1931 року Рильський уже у в'язниці. Тут перед ним поставлено дилему: або смерті тобі, родові, Україні й друзям твоїм — або ставай одописцем завоєвника. Сам Максим Горький погрожував: „коли ворог не здається — його знищують.”

Кожний мусів дати особисту відповідь, бо нема загальної ради для розбитої армії. Яке було останнє рішення Рильського? Він не вважав себе політичним борцем і лицарем — у всякім разі не вважав за потрібне такі якості рекламувати під владою такого окупанта. По природі свій радше консерватор, який знав, що залежить від людини, а що від Бога, Рильський писав про себе:

Мені не вславиться ділами голосними,
І може в битві я покину меч і щит,
Та рад я вірити, що знов земля цвістиме
І новий плід зачне і вродить новий плід.

Інші учасники трагедії дали інакші рішення, перед якими кожна чесна людина схилить голову. Але не можна відмовити певної мудрості й чесності і рішенням Рильського. Хтось мусить втерпіти, народ мусить вижити — неминуче потім настане зворот і життя візьме гору над смертю. І зауважмо: поет не пішов ні на розстріл, ні на каторгу, ні на симуляцію божевілья, ані на демонстративне самогубство. Але він не здався без бою. Тільки після програної битви і повного розгрому. Лише в'язниця змусила його офіційно відмовитися від „неокласицизму". Лише під ціркою чекістського нагана, лише „під конвоєм" (концтаборний термін) він погодився писати оди Москві, Сталінові, комунізму. Так казковий скрипаль, що ніччю впав у вовчу яму, грав вовкові до останньої струни, бо тільки переставав водити смичком, як вовк починав шкрити зуби.

В некролозі, що його підписали члени президії ЦК КПРС, Рильського названо „одним із основоположників української радянської літератури". Нехай і так, тільки ж самі ті „основи", в тому й „основоположні" твори Рильського були тотально заборонені в часи геноциду і ця заборона не знята й досі. Видані 1960-62 рр. „Твори" Рильського в десяти томах не вмістили із перших семи книжок Рильського 172 поезії та ще поеми „Вікна говорять" і „Крізь бурю й світ". Це значить, що під забороною осталась більш ніж половина якраз тієї частини доробку поета, без якої Рильський не Рильський і без якої він не мав би ваги ні в поезії, ні в грі Кремля. (Видання творів Рильського з 20-х років становлять сьогодні справжній раритет. На щастя у нас д-р Микола Кузьмович має колекцію тих раритетів і це йому завдячую повищі дані). Отже всевадні автори некрологу сіли на стілець, забувши, що самі той стілець давно викинули.

Щоб закінчити про передсмертне десяти томне видання творів Рильського, треба сказати, що й уміщені в ньому давніші твори Рильського „проредаговано". Це стосується навіть перекладів. — Наприклад, викинено „Вступ" до „Пана Тадеуша", не вміщено „Французьких класиків XVII ст." — в тому й блискучу „Поетику" Буало. Залишається Москві з її власного вибору головню „одописна" частина творчості Рильського. Але і з цього краю йде чистка: в десяти томнику нема ні одного твору зі згадкою імені Сталіна. Кремлівський „сизокрилий орел" уже не летить. Нема сумніву, що згодом Москва буде зрікатися не тільки пісень про Сталіна, а й інших видертих силою „трофеїв" — бо всі вони остануться пам'ятником насильства Москви над українською поезією, зокрема над Рильським — поетом з Божої ласки.

Найбільша втрата, що творчий лєт Рильського було обірвано на півдорозі до його найбільших вершин. „Ох, пісню не одну на

корені підтято!" — пише Рильський за два роки до смерті у вірші „Сербські пісні". Він не скаржиться на особисті рани. Але яка справді, страшна втрата для наас, що поет такого таланту, чесності і витонченої культури та смаку мусів змарнувати більшість свого творчого життя на речі, як от вірш „Газеті ПРАВДА", писаний вже 1962 року.

••

У Рильського було три великі таланти: лірик, ліричний епік і перекладач поезії. Більшість того, що в цих трьох ділянках у Рильського справді цінне, було зроблено в 20-х роках, коли Рильський належав до „п'ятірного грона" неокласиків. Лірику його найкраще репрезентують збірки „Синя далечінь" (1922) і „Крізь бурю й сніг" (1925). З ліроепічних його творів типові поеми: „Чумаки" (1923), „Крізь бурю й сніг" (1925), „Сіно" (1927), „Кінь" (1927). Працю Рильського над поемами обірвано терором саме тоді, як він підготовився і дозрів до створення більших поетичних полотен.

Поліційне обірвання поетичної творчості Рильського було таке тотальне, що він навіть у ділянці поетичного перекладу не міг продовжувати розпочатої праці. Тут шедевром лишився його переклад віршованого роману Міцкевича „Пан Тадеуш" (1927). Академік Олександр Вілецький твердить, що український переклад Рильського є найкращим з усіх перекладів „Пана Тадеуша" багатьма іншими мовами. Це можна б сказати і про чимало інших поетичних перекладів Рильського. Рильський переклав із тринадцяти мов понад чверть мільйона рядків поезії. Смішно тут оперувати кількісними величинами, бо щодо якості в особі покійного ми мали генія мистецтва поетичного перекладу. В цій праці українська мова ніби якимсь гігантським стрибком досягла вершин, які інші західні мови брали протягом багатьох століть. Розпочату Пантелеймоном Кулішем „європеїзацію" шляхом поетичних перекладів довершував Рильський.

Ця культуртрегерська місія європеїзації, наздоганання Заходу була одним із основних мотивів також власної ліричної і ліро-епічної творчості Рильського. Заслуга вивернення — не менша від заслуги нововідкривання. Ми не можемо уявити українського сонету, октави чи (з іншого ряду беручи) ямбу без Рильського. Тут, як і в перекладах, Рильський вивершував роботу, розпочату П. Кулішем, і спільно з колегою і другом своїм Зеровим наздогнав Захід, що культивував сонет уже 700 років! „Сонет є відбитком туги людини за досконалістю, тією точкою, де людині найближче пощастило підійти до абсолюту" (Ігор Качуровський: „Сонет, його історія й теорія". ОБИД, ч. 4, 1963, ст. 51).

Тож не випадково Рильський головню через сонет домагався дати форму і вислів для своєї гострої туги за прекрасним, досконалим; за великим культурним світом, що мов далека галактика, світить мешканцєві насильно спровінціалізованої і відгородженої тюремним муром країни. Колись на зорі німецького самовизначення цю тугу за великою культурою, за греко-римським світом, і за ясным півднем італійського ренесансу висловив Гете. У нас це зробив Рильський періоду „Синьої далечіні". В його творах досконало оформилось непереможне прагнення сучасної України вирватись із „московських задріпанок" (вислів Хвильового) і влитись у культурний океан людства.

Історичні строки для цього завдання були трагічно короткі. Це Рильський відчував, і вчинив марафонський біг від Гомера до символістів включно. Цікаво, що спершу він захоплювався символізмом та акмеізмом, але не пішов далі за наступними „ізмами" модернізму, а завернув назад до французького парнасизму. Він не був сліпим наслідувачем, бо любив їх усіх водночас — таких несполучних, протилежних: ось з опису його рибальської хатки:

А на стіні — полиці дерев'яні,
Де сплять поети, знані і незнані,
Де поруч із Гомером — Боделер,
Але сьогодні ближчий нам Гомер.

Всі вони, від греків до французів, були активно-творчі натури, суверени майстерності, досконалости, не тільки бажання — а й знання творити. Цього характеру, на думку Рильського, невиспачало українцям. Він ще 17-літнім юнаком у вірші „Небесний меч" пророкував українцям кару за „невміння творити":

Ми не вмієм творити, ми покійно ідем,
Під тягою життя лиш ридасм...
Так нехай хоч прокляття небесним мечем
Пролетить над невільницьким красм!

Оспівуючи образи Шекспіра, Бодлера, чи там Ніцше, рвучись від символічної української самогонної діжки в ясний французький Лангедок, чи на піннистий океан лейтенанта Глана, Рильський водночас відкривав у своїй творчості 20-х років українську Елладу і Францію, власну і неповторну. Самотній став, узлісся, мелодійна ясність українського неба — повітря — землі, любов зворушеної і з'єднаної з світом людини, ба навіть якийсь гоголівський казково-гротесковий із містичним налетом романтизм („Чумаки"), чи й шекспірівський драматизм („Сіно") — все це вилилося в естетичну форму, позначену одною властивістю: — прозорість і філігранна досконалість. Досконалість — цього провінція не знає, це належить до суверенної столиці.

Великий мислитель на зовнішні звуки і кольори життя, Рильський також був сейсмографом щодо внутрішніх порухів людського серця, душі. Як висловився Євген Гуцало, Рильський дає „поетичну морфологію почуттів". Його захоплює безкінечне множество і різноманітність душевних переживань людини, і він ловить їх невловних, даючи їм форму і сенс. Годі перераховувати ті мотиви. Візьмім лише приклад його любовної теми. Він дав ліпші в нас зразки молодечої еротичної лірики. Але ось і любов подружжя на схилі літ:

Отак життя пройшли ми довгі гони,
Всього було — й трутизни, і вина
У чарці тій, якій немає дна,
Аж поки кров навек не захолене!
Дай рученьку. Спрацьована, худа!
Волосся дай мені поцілувати, —
Ця сивина прекрасна й молода.
Ти друг, ти вірність, ти жона і мати, —
О! Бачиш? Син напз за вікном біжить! —
Люблю тебе. Не можу розлюбить.

У Рильського почуття родить думку, а думка родить почуття.

Пого медитації з філософічним відтінком чарують цією гармонією ума і серця. Так само рівноважить він загальне і індивідуальне, дедуктивний і індуктивний підходи. Але, як поет, йде переважно від конкретного, ніби цілком випадкового, виявляючи рідкісну уважність і любов до найменших об'єктів. (Угледівши краплю на качинім крилі: „Хіба я не крапля мала, що світ необмежний одбила”).

Є в Рильського сонет „Тріпоче сокір”, у якому поетові хотілося одірватись у вільний лет, як листкові від осокара на вітрі. Та серце навчас його почувати себе „листом єдиним на гілці всеземної деревини”:

Зумій же чуть, як переходять соки
Крізь дерево плодоче та високе,
Спізнай, яка у цілім глибина!

Рильському ще від початку 20-х років пришило втечу від суспільства, змішавши при тому вкупу невідкличну потребу дистанції, усамітнення й незалежності — з антисоціальним індивідуалізмом. Насправді Рильський мав здоровий соціальний і політичний інстинкт та зір. Він не тільки бачив і розумів, а й активно творив свою епоху — епоху відродження і літератури вітаїзму. Це з цього джерела відродженської сучасності 20-х років родилось у Рильського яскраве почуття молодості:

Я молодий і чистий,
Як вічність, молодий.

Починаючи із збірки поезій „Крізь бурю й сніг” і одноіменної поеми, Рильський уже активний „молодий трубадур” ренесансу. Як у етюдах серця, так і в етюдах власної епохи Рильський охоплює зло і добро, тьму і світло, „і море ночі світової, і берег світового дня”. („Сапшк”). Він навіть любить гру й поєднання цих анти-тез.

Образи українського відродження Рильський дав на матеріялі не весни, як у більшості, а зими. Це відродження — „крізь бурю й сніг”. У похід вийшла молодь завойовувати культуру й русифіковане місто. Зима віщує їм лихо („Сухого снігу сиві змії шиплять у синій самоті”), але ж і стеле їм королівський килим:

Ідуть і йдуть. А на порозі мати
Залатанням махнула рукавом...
І пада сніг лапятий, волохатий
Спокійно й величаво над селом.

Поема і поезії збірки „Крізь бурю й сніг” стали в двадцятих роках одним із головних еталонів великого відродженського походу української молоді — сповненої жаги культурного росту й творчості.

**

Геноцид тридцятих років обірвав, здавалось, усі процеси двадцятих років. Обірвав, але не вбив. Не вбив і Рильського. Це показала друга світова війна. Вона впала ще одною тотальною руїною на Україну, але й дала їй якісь нові шанси. Аж тепер Максим Рильський вийшов із свого поетичного королівства на поле громадсько-політичної діяльності. Він став членом партії, членом Академії Наук УРСР (а з 1958 р. і членом Академії Наук СРСР), головою спілки письменників, віцепрезидентом всеслов'янського комітету, одним із керівників товариства польсько-української дружби, і все це

задля уможливлення праці для відродження України. Він, здається, перебільшив шанси і через це ледь не впав окертвою Лазаря Кагановича, посланого з Москви придушити відроджувану українську силу. Нарешті всі діждались смерті Сталіна — і Рильський сразу ж розгортає діяльність і як політик, і як поет.

Він уже не міг відродити своєї колишньої поетичної сили, хоч не цілком втратив її. Книжка поезій „Троянди і виноград” (1957) та передсмертні твори Рильського дають відчуття ту саму здібність до множення вражів, те саме поетичне майстерство й культуру. Але поет став більш балакучим ніж сильним. Може тут заважили також цензурні обставини режиму, що не допустив справжньої відлиги.

Зате, як політик, Рильський мав неабиякі практичні здобутки. Він виривав із-під преса заборон все нових і нових письменників та їхні твори, з великим трудом відновлював в Україні заборонену раніш роботу над перекладами світових класиків (гарний переклад „Одисеї” появилсь недавно мабуть з його допомогою). Багато зробив для відновлення цілком перерваного зв'язку України з Польщею та іншими країнами. Він належав до сміливих оборонців української мови, засудженої на повільний загин новою русифікаційною програмою КНРС. Словом домагався крок за кроком легалізації української культури і відновлення культурної творчості.

Звідкіля така тривалість і витривалість зусилля? Чи не грас тут ролі спадщина і надбана культура? Бо ніщо так як культура, в широкому значенні слова, не дає сили витримати найбільші іспити. В Рильському поєднались дві великі сили: від матері селянки він узяв першоджерельну свіжість життєвідчужування, а від батька, депольонізованого шляхтича — аристократичну вікову культуру. Тадей Рильський, що одружився з любови, свідомо культивував у синові поєднання цих двох сил. І так Максим учив водночас і українську і західно-європейські мови, і українську пісню і світову поезію. І звідси ж виросла в Максимі Тадейовичу його любов до життя, до краси, до людини і до молоді. Він сам був під любовною опікою батька і таких батькових друзів, як Микола Лисенко.

Максим Рильський любив молодь все життя. Він бачив, як протягом тридцяти років скошувано живцем молодий цвіт кожного нового покоління. В літературі і навколо було голо. Нарешті він діждався „шестидесятників”. Хоч вони здебільша модерністи-романтики стилєво ближчі, скажімо, до Тичини або Бажана, але саме класицист Рильський привітав їх беззаздрісно і безстрашно. Серед атак партії на молодь, Рильський мав відвагу зайняти окрему позицію. В інтерв'ю для польської преси він заявив: „можна певно сказати, що ми маємо сильну творчу зміну”. А зляканим слугам і заздрісним напасникам відповів:

Яким би був я йолопом жакливым,
Коли б почав завидувати юним,
Рум'янощоким та блискучооким,
Коли б запав у жалюгідну заздрість
До сильних, до здорових, до струнких,
До молодих, які не без підстави
Себе вважають владарями світу,
До зміни, що прийшла тобі й мені,
Не названий, далекий, добрий друже!

Тож і його не раз привітали молоді „шестидесятники”. Євген

Гуцало написав гарний критичний есей про „Тасмницю осіннього листя” — цикл віршів Рильського опублікованих в „Радянській Україні” за 3 листопада 1963. А той самий Іван Драч, що написав убівчу „Оду чесному боягузу”, відгукнувся негайно на смерть Рильського своїм сильним „Стоколосом”:

Згоряє слово, як сльоза,
Холоне солов'їне соло.
Та до сльози сльозу знизав —
Стоколос нації, стоголос.
Стоголосіння білих вуст
До крові збитих, до скорботи
(А глузд, оживісінький Прокруст,
Надію прагне побороти) ...
Крізь соняшний, крізь карий світ,
Крізь грім солодкий і солоний
Процокотить за Вами вслід
Табу вишнево-чорних коней.
Поезій Ваших... Геї, дива,
Чи спинимось, коли в тумані
Чиясь вогниста голова
Погасне на коні буланім?
Геї ні, до гриви припаду,
В пориві мертвому, до гриви:
Іржи, мій коню! На біду
Твоє іржання чорнобриве...

Так у час смерті несподівано на різдоріжжі до неба і пекла з'явилась молода сила і вирвала з обіймів біса змучену, але безсмертну душу поета.

Юрій Лавріненко

ДОКУМЕНТИ „ВНУТРІШНЬОЇ ЕМІГРАЦІЇ” МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Еміграція, що після окупації України Росією виїшла в чужину, була змушена мандрувати щораз даліше на Захід. „Внутрішня еміграція” — люди, що залишилися в Україні, але душевно не прийняли большевицької системи, були змушені мандрувати щораз даліше в глибину власних душ і замикатися від довкільного світу. Живим символом цієї мандрівки — був Максим Рильський.

Спочатку ця „внутрішня еміграція” вірила, що і в большевицькій дійсності існуватимуть острови вільної науки, вільного чистого мистецтва. Поетичним висловом цієї віри були між іншим кийські новоклясики, з Максимом Рильським і Миколою Зеровим, як чільними репрезентантами. Та виявилося, що в большевицькій дійсності руйнують не тільки релігійні, але й наукові і мистецькі монастирі. „Внутрішні емігранти” або гинули, або мусіли ховатися глибше. Максим Рильський стає виразником цього етапу, цієї далшої „еміграційної” мандрівки. Вже також у світ духа і творчості врявався окупант і його прислужники. Треба було втікати і з цього, здавалося недавно, певного захисту. Мрією стає: — в відлюдній тишині, за поплавцем, зберегти несплямленою душу. Рильський мріє про поворот

На вогкий шовк родимих берегів,
Де я зростав, де слухали мій спів
Лелеки й чаплі, не панфутуристи,
Де тепле небо, де повітря чисте,
Де комарі танцюють уторі,
Де мислі теж легкі, як комарі.
Тож хай летять у далину

щасливі,

А я собі, кінчаючи свій круг,
Втечу од бур, огнів і завірюх
У край, де друзі за удками

стожать

І до гуртків письменських не
належать."

(1929)

Але і такої "еміграції" тотальна большевицька держава не допустила. Рильського змусили стати поетом "радянської дійсності" в Україні. Під терором він виконував наказне завдання. Але в душі залишився чужинцем у цій новій дійсності, і вічним мрійником повороту до рідного краю свого серця, своїх споминів і мислей.

Одверто говорити про це душевне роздвоєння — було неможливо. Рильський сховав свої "емігрантські" настрої за слова поета польської еміграції 19-го століття, Адама Міцкевича. Так можна пояснити захоплення Рильського "Паном Тадеушем", твором зродженим із туги за утраченою батьківщиною, за її минулим, в якому — як і в українському минулому — сплелись в одне ідилічні і героїчні моменти. З цього погляду особливо цікава доля і недоля перекладу "Епілога" до "Пана Тадеуша", цього документу почувань і мислей емігранта.

Рильський залишив два переклади "Епілога". Перший надруковано у виданні харківського видавництва "Слово", 1929 року. "Український Науковий Інститут" у Варшаві перевидав 1934 року сам твір із епілогом. Українська еміграція в Європі, особливо ж у Польщі, зразу відчула співзвучність свого душевного стану з настроями і думками „Епілога”. Д-р Тиміш Олесіюк, у листі до нашої редакції, передає враження від твору польського еміграційного поета поданого в українській шаті: „Сорок років тому, Рильський не приймаючи нововстановленого на Україні московсько-большевицького ладу, перейшов разом із однодумцями-новоклясиками на позиції "внутрішньої еміграції". В цьому часі Рильський переклав-перетворив і "Пана Тадеуша", написаного А. Міцкевичем на еміграції в Парижі, в обставинах дуже подібних до обставин української еміграції 20-х років 20-го століття. Це дало Рильському, внутрішньому емігрантові, претекст створити з остаточно не обробленого Міцкевичем "Епілога до Пана Тадеуша" ідеологічно вповні закінчений твір, який через заміну лише в трьох місцях слів „Польщі”, „польськеє”, „Мати Польще” — на "Україні", "вкраїнське", "Вкраїно Мати" — перетворюється у цілком українську сучасну поезію.” — „Епілог” вивчали на пам’ять, він став дорогим для української еміграції твором.

1955 року, в Києві, Державне Видавництво Художньої Літератури видало двотомник вибраних творів А. Міцкевича в українських перекладах. У цьому виданні, і також у пізніших виданнях творів Максима Рильського, "Епілог" подано в цілком новому перекладі. Крім цього, в ньому пропущено чотири рядки немилі для московського окупанта.

Пропуск згаданих протимосковських рядків ослабив політичний патос твору. Це болізно відчули всі, що полюбили перший текст і находили в ньому вираз власних почувань. Правдоподібно цей біль і жаль не дали спокійно оцінювати чисто мистецькі валюри другого перекладу. А він — це справді зразок неперевершеного майстерства Рильського-перекладача. Цей другий переклад значно точніший у передачі окремих думок, і вірніший метриці оригіналу. Перший пере-

клад "Епілога" зроблений 13-ти складовим віршем, яким написана ціла поема. "Епілог" у Міцкевича писаний коротшим, 11-тискладовим віршем, і таким же віршем складений другий переклад Рильського. Насувається думка, що поет, змушений скоритися цензурі і пропустити ненависні для неї чотири рядки, старався мистецькою досконалістю надолужити каліцтво, завдане творові. Те, що він далі і постійно працював над текстом, доводить, що його дух, втікаючи від накинутої дійсності, завжди поринав у „емігрантський” світ. Із цього погляду варто відзначити один цікавий деталь. У п'ятому рядку "Епілога", у Міцкевича стоїть слово "збегі", себто втікачі. В першому перекладі Рильського знаходимо на цьому місці слово "земляки", в другому перекладі ... "браття". Рильський і його духові приятелі, що залишилися в Україні, не були втікачами-емігрантами, але земляками і братами, спільниками "внутрішньої еміграції" в "чужу" для большевицької дійсності країну...

Вкінці треба відзначити ще одне: — ми переглядали різні польські видання "Пана Тадеуша". У виданнях після 1945 року чотири противосмоковські рядки також пропущені... Тв рда рука московського цензора діє не тільки в Україні!

ЕПЛОГ

Видання „СЛОВО”, Харків, 1929. Перевидання „Українського Наукового Інституту” Варшава, 1934.

*Про що тут думати на брукові Парижу,
Принісши з вулиці і голову несвіжу,
І вуха, сповнені словами брехунів,
І серце, де горить запізній жаль і гнів?...*

*Біда нам, земляки, що в часі небезпеки
Лякливі голови понесли в край далекий!
Бо, де лиш ступлено, — тривога з нами йшла,
І ворогами всіх сусідів нарекла,
І, кривди сповнивши глибокодонну чашу,
На наші голови скликає страту нашу,
І нас оковує в безжалісний ланцюг, —
А світ на ці жалі — не має, браття, вух!*

*Як ніч, як день, тяжкі вражають нас новини,
Що б'ються, ніби дзвін над віком домовини,
І зичить смерті нам і недруг, і сусід,
І помста, і ганьба, ступають нам у слід,
І навіть в небесах надія не зоріє...
Чи-ж диво, що тепер людина гасне, скніє,
І, розум стративши у муках нелюдських,
Одно знущається і з себе, і з других!*

Хотів-би поминуць я, — птах малий, лякливий, —
І рокіт громовий, і зловорожі зливи
Шукати затишку та хатнього тепла,
Та ще минувшини, що терном поросла...
Єдина втіха нам: — у тиші присмерковій,
Край доброго вогню, у приятній розмові,
Від європейських чвар замкнуть замки воріт,
І линути й пливати у край дитинних літ,
І щастя згадувать, що вирина з туману...

Та тільки-ж свіжу кров і незакриту рану.
Ті сльози, що лились у Польщі, як річки,
Ту славу, що гримить крізь наш одчай тяжкий, —
І спогадати їх нема снаги і сили,
Бо серце польськеє так стисли, так прибили,
Що навіть сміливість, у всіх боях жива,
Лице долонями стражденье закрива...

О, Мати Польще! Ти лежиш ще тепла в гробі,
А ми... — німіємо у тузі та в жалобі...
Чиї-ж, чиї уста, гадають віднайти
Потужне слово те, той голос золотий,
Що розпач кам'яну розчулить, розігріє
І чистими слізьми окропить наші вії...

Як помста підійме левиний, трубний рик.
І лави виступлять під збройний спів музик,
І блискавки орлів майнуть понад границі —
Там, де Хороброго висока тінь таїться, —
І наїдяться тіл, і крові ся нап'ють,
І крила на спочин звитяжницькі складуть, —
Коли, гнобителів почувши смертний подих,
Надхненню прогримить ясна сурма свободи, —
Тоді, відкинувши свій меч і сагайдак,
В вінку дубовому одважний наш вояк
Послухає пісень про батьківські страждання,
І буде світлою сльоза його остання.

Тепер же нам, гостям, некликаним ніде, —
У тому, що пройшло, у тому, що прийде,
Одна лише ясна, одна цвіте країна: —
Країна ранніх днів, ота пора дитинна, —
Край снів і радості!... — Повіки він святий,
Як першого чуття цілунок молодий!...
Він не забруднений спізнілими жалями,
І згублених надій його не вкрили плями.

Так радо б ті місця гадками привітав,
Де плакав рідко я, ніколи не страждав, —
Край дитячих літ, — до лук зелених схожі,

Де йдеш і квіти рвеш у літні дні погожі,
І, — з милих та ясних звиваючи вінок, —
Минаєш і не рвеш отруєних квіток.

Хай узький, хай тісний дитинства світ прекрасний,
Як світ для Господа, так він дитині — власний!...
Усе, що вколо нас зоріло і жило,
Навік у пам'яті блаженно процвіло...
Від липи, що її корона довговіта
Усіх сільських дітей могла гіллям укриту,
Було знайоме все: — і сад, і гори, й діл, —
По самий аж кордон, — сусідський частокіл...

Хоч іноді й Москаль у гості там з'являвся,
То він у пам'яті не довго полишався: —
В блискучім одязі... А що під ним було? —
Ми бачили змію, — не знавши про жало!

Пожильці-ж тих країв, — ті приятелі милі, —
Давно вже віддані ненаситній могилі,
У наших спогадах лишили вічний слід.
Бо хто-ж і мешкав там? — то кривний, то сусід —
Друг з діда — прадіда...

Було, хто з цього світу
Піде у вічну путь, — що сліз тоді проліто!
Як довго згадують, в один з'єднавшись круг!...
Там пачові слуга бува вірніший друг,
Ніж в іншому краю дружина для малжонка.
Там люба, як сестра, вояці шабля тонка,
І там оплакують щиріше навіть псів,
Як у других людей — героїв і борців!...

Далекі спогади влітаючи в розмову,
Ви, друзі, допомогли за словом скласти слово,
Немов у казці тій — співаючі журавлі,
Що зграсю пливли до рідної землі,
І кожен з їх перо заблуканому кинув.... —
Той крила поробив — і до своїх полинув....

Коли-б я дочекав над захід літ моїх,
Щоб ці книжки зайшли через сільський поріг;
Щоб проста дівчина, вечірню пряхши мичку;
По любій співанці про вбогу чередничку,
Що як музику десь почула голосну,
То й сірі гусоньки пустила по лану;
Про те, як каченят хороша, наче квітка,
Гонила батіжком через луги сирітка... —
Щоб проста дівчина в вечірній тишині
Ці книги добула, як спів її ясний!

Було, пригадую. — під липою старою
 Зійдуться молоді щасливою юрбою
 І, сівши, де хто міг, серед зелених трав.
 Читають повісті... — Давно я їх читав! —
 Про вчинки лицарські, про дії стародавні,
 Про дивних чарівниць, про поєдинки славні...
 А пан, чи окомом дослухує й собі,
 Місця затемнені пояснює юрбі,
 Найкращі вирази і мислі похваляє,
 А хиби, огріхи ласкаво вибачає...

І молодь заздрила поетам, що для них,
 Миліша від вінків, од лаврів дорогих,
 Із рути темної, з волошок, плетениця,
 Що в полі рідному зивала рідна жниця.

ЕПІЛОГ

(Адам Міцкевич. Вибрані Твори в двох томах. Том 2. ст. 259-262.
 Державне Видавництво Художньої Літератури. Київ — 1955.).

Одно все думать на паризькім бруку,
 Принісши з міста уші, повні стуку,
 Брехні й прокльонів, замірів безсилых,
 Сварок отруйних і жалів спізнілых!

Біда нам, браття, що в тяжку годину
 Несли ми голови в чужу країну!
 Скрізь почуття знітило нас тривожна,
 І ворогом сусід здавався кожний,
 Аж от звели круг нас залізні грати
 І кажуть нам якшвидше дух віддати.

Коли ж дарма в цім світі нарікати,
 Коли щодня вражають нас новини,
 Мов дзвін із Польщі похоронний лине,
 І наша варта нам жадає скону,
 І вороги радіють з того дзвону,
 І навіть в небесах нема надії, —
 Не диво, що людина тут шаліє,
 І розум тратить, і в гіркім одчаї
 Плює на себе, інших пожирає!

Хотів минуть я, птах малого льоту,
 Громи та злив неспокій і турботу,
 Години тільки й затишку шукати,
 Років дитинства, батьківської хати...

Єдине щастя — в тишині присмерковій,
 Біля каміна, в приязній розмові
 Замкнути двері від Європи шуму
 І споминам свою віддати думу
 Про рідний край, про юні дні чудові.

Але про кров, що так недавно лито,
 Про сльози ті, що ними Польщу вито,
 Про славу ту, що ще гримить по
 світу. —

Про них і здумать сил у нас немає.
 В житті народу час такий буває,
 Що, глянувши на біль його та муки,
 Заламує сама Відвага руки.

Ми — покоління, від жалоби чорне,
 Такий нас морок непроглядний горне,
 Аж мислі піднятися не здолають
 До хмар, що й буревісників жахають.
 О мати Польще!! Ще твоя могила
 Така недавня — говорить несила!
 Чия б душа запевнити насміла,
 Що знайде нині те сердечне слово,
 Щоб зворушити розпач мармуровий,
 Із серць камінне віко підійняти
 І очі, повні сльозми, розв'язати,
 І остудити сльози ті горючі? —
 Століття ждате нам в тузі
 нестерпучій!

Колись — як помста здійсме рік
 левиний,

Заграють сурми, гасло бою зрине,
 Коли впаде у прах останній ворог.
 І поклик волі залуна в просторах,
 Коли орел наш льотом блискавиці
 Полине до Хороброго границі
 І тіл наїється, і нап'ється крові,

ЩЕ ПРО ЦЕРКОВНІ СПРАВИ

Мої статті в "Листах до Приятелів" про українську діаспору і про її культурну політику (кн. 1-2, 3-4 за 1964 рік) викликали чимале зацікавлення і дискусію, як про це свідчать численні листи до мене і до редакції "Листів". Зате майже промовчала справу українська преса, яка — зокрема неполітична — втікає від дискусії над найбільш суттєвими проблемами нашої діаспори, бо вони трудні і часто прикрі.

Дозвольте, Дорогі Читачі, повторити висновки моїх статей. „Без поклонання духових і культурних цінностей ми не можемо продовжувати нашого існування на еміграції... і помогти Краєві. Ми робимо чима-

І, врешті, згорне крила пурпурові, —
Тоді, увінчані дубовим листям,
Спочинуть воїни в гаю тінистім,
Шукаючи розваги в співі чистім.
Позаздрить світ, чого вони сягнули, —
Згадати любо буде про минуле.
Вони заплачуть над батьків сльозами,
І сльози ті лицю не зроблять плями.

Тепер гостям, непрохано прибулим,
У всім майбутнім і у всім минулім
На світі є одна лише країна,
Полякові утіха єсть єдина —
Краї літ дитячих! він аж до сконання
Святий, як перше молоде кохання,
Над ним докорів хмара не чорніє,
Пого не тьмарять страчені надії,
Пого не мінять випадкові дії.
Де рідко плакав, зроду не ридав я, —
У тій країні радо б побував я
Хоч би думками: там людина світом
Біжить, як лугом, квітами укритим,
Малі й хороші в китицю збирає,
А від отруйних око відвертає.

Хоча тісний той край, проте
прекрасний!

Як світ є божий, він дитині — власний.
Як ми усе там за своє вважали!
Як добре все навік запам'ятали! —
Від липи, що галуззя розбуяле
На всіх дітей у селищі клонила,
До бережка, де любя кожна брила,
Усю там землю вичено і знано
Аж до границь — сусідського паркана.
Одних я тільки щирих друзів знаю —
Пожильція того золотого краю,
Вони довіри і любові гідні!
Бо хто ж там живе? Брати, матуся,
рідні.
Сусіди добрі. Хто ж із цього світу

Ішов — як сльози по умерлім лити,
А скільки споминів було і туги!
Вірніші панові були там слуги,
Ніж в іншим краї мужеві дружина;
Тут батько не оплакує так сина,
Як вояки там плачуть за мечами;
Ревніше люди тужать там за псами,
Ніж по герою тут байдужі люди.
Хто жив там раз — довіку не забуде!

Зо мною, друзі, ставши на розмову,
Мені ви слово кинули по слову.
Так пролітала зграя журавлина,
Над островом, де нудьгував хлопчина,
Піріну кожен хлопчикові кинує,
Зладнав він крила й до своїх полинує.

Коли б до тої я дожив потіхи,
Щоб заблукали ці пісні під стріхи
І щоб селянки тихою порою
Співаючи за пряхею тонкою
Про дівчинку, що як музик зачула,
То й сірі гуси геть свої забула,
Про те, як знала селезня сирітка
Понад водою, гарна, ніби квітка, —
Щоб узяти до рук оце писання,
Такє ж немудре, як і їх співання!

За літ моїх так молодь нелукава
Зібранихсь там, де липа кучерява,
Читала про Юстину, про Веслава.
А при столі сосновім управитель
Чи економ, чи то і сам еластитель
Дріма було, читать не заважає,
А то місця складніші поясняє,
Красоти хвалить, огріхи прощає.

І молодь тішила поетів слава,
Що досі ще гримить в лісах, у полі...
За лаври, що дарує Капітолій,
Дорожча їм з волошок плетениця,
Що з рутою звела їм проста жмиця.

ло в цих ділянках, але на невідповідному рівні... Ми втікаємо від проблем, обнижуємо наш лет. Ми маємо слово "Україна" на устах, замало в серці, а ще менше творимо для Вітчизни щось реального... Ми самовдоволені і самі собі каємо. Ми, старші, робимо ряд посушень, які не можуть притягнути молодь до українства і виплекати в тій любові і посвяту для України... Пам'ятаймо в усіх наших посушеннях, що на нас дивляться десятки мільйонів братів на рідних землях, що вони дивляться на те, що ми робимо. Пам'ятаймо, що ми для них — велика надія... Постійна думка про Край і поневолених братів може дати нам внутрішній побуд до творення конкретних діл для України і дозволить притягнути до ідейної праці людей з молодшого покоління..."

В обох статтях порушив я і церковну проблему. В першій статті м. ін. я підкреслив нашу перевагу над іншими народами в тому, що маємо наші національні Церкви. Але я поставив питання, в якій мірі українські Церкви — в дійсності українські: „Якщо мова про Українську Католицьку Церкву в ЗДА, вона більше з назви, ніж по суті, українська. Грішить вона зматеріалізуванням, браком удоховлення. В невеличкій лише мірі підтримує вона наші зболілі душі і серця; вона і більшість її духівництва не гріє нас, вона зима, байдужа. Це одна з найбільших трагедій нашої діаспори. Не беремося ближче аналізувати цю проблему; частинно до неї ще може повернемось. Вона порушена в "Листах до Приятелів" кн. 11-12 за 1963 рік."

Ці критичні зауваження викликали протести. На річних зборах Головної Управи Союзу Українців Католиків "Провидіння", що відбулися 9 і 10 квітня 1964 р. у Філадельфії (цитую за "Америкую" ч.77 з 22 квітня 1964): „на внесок о. сов. І. Прокоповича одностороннє рішення дати належну відповідь на статтю проф. Кубійовича, що появилася в одному з українських журналів, у якій є крайнє несправедливий та безпідставний випад проти Української Католицької Церкви в ЗДА." — Тут варто заважити: якщо пишуть про мій "крайнє несправедливий і безпідставний випад", то може треба було зачитувати цей випад, або хоч поінформувати читачів, в якому то журналі можуть його найти.

Незабаром після цього рішення "Провидіння", консисторія філадельфійської Архієпархії Української Католицької Церкви розіслала священикам письмо, затитуловане „За віщо б'єш мене". Це письмо, видно, було заплановане як та вище згадувана "належна відповідь" на мої статті. Священики отримали те письмо з дорученням писати до мене протести на основі цього зразка. Перший протест був схвалений священиками Пітсбурзького деканату вже 11 травня. Він кінчиться так (в скороченні): „Ваші особисті, Вп. п. Професоре, спостереження чи Ваші особисті переконання відносно нашої рідної Української Католицької Церкви в ЗДА в ніякому разі не можуть бути і в ніякому разі вони не є висловом дійсного стану речей. Тому з глибини наших сердець у сторону Вашої особи рветься питання "За віщо б'єш мене". Слідують підписи, а в прилозі текст звернення філадельфійської консисторії. Інші протести цього філадельфійського звернення не додавали, але були складені на його основі. Протести підписала зовсім незначна частина всіх священиків, (збірні — деканальні і кілька персональних). Одночасно напіло до мене багато листів від світських осіб, і також від священиків, листи були з ЗДА, Канади, Європи. Одні листи — анонімні, інші підписані; деякі приклали еляборат філадельфійської консисторії. Ці листи згідні з моїми критичними думками. Деякі з них додають обширні матеріали про латинізаційно-аси-

міліційне наставлення церковної влади. Можливо, що ще прийдуть нові протести. Та все ж уже пора на відповідь.

Не відповідаю нікому особисто. Я поставив справу публічно і невдоволені моїми міркуваннями зробили б — на мою думку — краще, коли б так само одверто представили громадянству свої аргументи, а не доручали підлеглим їм священникам писати протести. Тож дискутуватимемо публічно.

Еляборат філадельфійської консисторії має п'ять сторінок машинопису. Посилаючися на слова Христа "Якщо я зле сказав, доведи, що воно погано. А якщо добре, то за віщо мене б'єш", — і письмо консисторії, і протестуючі священники закидають мені, що я безосновно очорнюю Українську Католицьку Церкву в ЗДА; що засуджуючи окремі дії церковної влади, не подаю аргументів; що не знаю відносин. Далі йдуть твердження, що Українська Католицька Церква в ЗДА — щиро українська і незматеріалізована.

В моїй критиці я торкався загальновідомих фактів, як латинізація і денаціоналізація Укр. Кат. Церкви в ЗДА. Тому не вважав потрібним довше зупинятися над доказами, зокрема для читачів "Листів до Приятелів", журналу призначеного для людей, що думають. Але як цього хочуть, до дискусії я готовий.

На вступі мусу відзначити одне: мої опоненти не беруть до уваги, що моя — песимістична — характеристика дій української діаспори відноситься до всього нашого життя (також до установ, в яких я дію, себто відноситься і до мене), отже і до церковної ділянки. Вони обминають порушену мною головну проблему: діяти з погляду потреб рідного Краю.

І ще одне попередження: критикуючи дії проводу Укр. Кат. Церкви в ЗДА, маю на думці перш за все владик, зокрема філадельфійських, попереднього і теперішнього, в другій черзі — частину духовництва, і найменше — вірних. Один із священників пише до мене: "Хто винен? Вірні не винні в нічому. Під добрим проводом вони були б ще ліпші ніж с. Священники винні на 50 відсотків, бо ніким не виховані; вони не знають, не люблять її (тобто України й Укр. Кат. Церкви, В.К.) і вони, коли б мали провід і даний плян праці, зробили би свою роботу, бо ж це діти наших добрих батьків. Вина і то в 100 відсотків проводу... Молоді тутешні єпископи, — люди доброї волі, зробили би все, якби мали добрий примір, згоду, спільний плян, а того всього бракує і тому наша Церква з такими великими можливостями гине."

Тож мої критичні зауваження — це не "нагінка на Українську Католицьку Церкву", як пише звернення консисторії. Критика скерована не в сторону Церкви, як інституції, але в сторону її тимчасових, нинішніх провідників. Вони мають і хочуть мати вплив на все життя суспільства. Таким чином критика — це не тільки право, але й обов'язок громадянина.

В цьому вже є відповідь на питання, чому я "відомий учений, автор географії, редактор Енциклопедії" посмів критикувати Укр. Кат. Церкву в ЗДА. Вважаю обов'язком науковця-громадянина порушувати найсуттєвіші, хоч і як болючі проблеми нашого життя, безпристрасно розглядати факти, відселювати самокадильні завіси, які собі творимо.

У зверненні філадельфійської консисторії до священників закидають мені, що я не знаю історії й сучасного стану Укр. Кат. Церкви в ЗДА; що моя характеристика основана на фальшивих інформаціях. Моя

відповідь: знання Укр. Кат. Церкви в ЗДА черпаю з літератури, з лектури преси, зокрема української католицької, із власних спостережень під час довших побутів в Америці, із розмов із владиками, численними священиками, католицькими діячами (зокрема тими, що працювали під керівництвом Митрополита Андрія в Краю), сотнями суспільних діячів і т. зв. сірих громадян, з проповідей у наших церквах. Моє знання, вже після написання статей, значно поглибили інформації, які прислали мені різні громадяни.

Дехто доброзичливо гадає, що статті писав я під хвилиним враженням, може наслідком якихось невдач під час подорожей по ЗДА. Виявлення: — статті, також мої міркування про церковні справи, написані після основних розважань. Принципові думки статей були висловлені в моїй доповіді під час "Студійних Днів", що їх у жовтні 1963 р. влаштував Український Християнський Рух в околиці Риму. Ці думки були повторені на прилюдній доповіді в Парижі. До речі, мої міркування, також у дискусіях, не викликали протестів. Саме заслута таких конференцій, які влаштував під час другої сесії Собору в Римі проф. Володимир Янів, у тому, що вони дозволяють на обмін думок між владиками, духовенством і мирянами. Шкода, що українські католицькі владики в ЗДА обминають такі можливості.

Провідною думкою моїх статей було, що українська діаспора повинна працювати, маючи на увазі перш за все потреби Краю. Це почесне, хоч трудне, завдання в першій мірі Української Католицької Церкви, зокрема в ЗДА, як нашої наймогутнішої організації. В Краю наша Церква зруйнована, її владики знищені або загнані в катакомби. Тут, у т. зв. Вільному Світі, вона має змогу зберегти себе, поглибити свої цінності Східної Церкви, дати вклад у Вселенську Церкву, підготувати кадри і місіонарів, щоб їх у відповідний час передати Рідному Красві. Завдання Української Католицької Церкви в діаспорі під цей час далеко ширші, ніж давніше. Ці завдання не повинні обмежуватися тільки опікою над вірними; ці завдання — всеукраїнські. Чи провід нашої Церкви їх виконує? Зокрема в ЗДА?

Перші українські церковні громади творилися в ЗДА і в Канаді — вірними, разом з нечисленними священиками, які за ними прибули (а не під проводом єпископів, як пише автор філадельфійського еляборату, бо ж єпископів тоді ще не було). Чимало з тих священиків стали громадськими діячами і допомогли створити самодопомогові організації, школи, пресу. Організація окремої ієрархії для греко-католиків в ЗДА, і в Канаді, мала охоронити їх перед денационалізацією, щоб вони не потонули в чужих Церквах: латинській і православній-російській. У Канаді перший греко-католицький владика не зумів поставити таму латинізації, яка вже закорінилася серед частини греко-католицьких парохій і священиків (частково неукраїнців). Боротьба з латинізацією й матеріальні справи (переписування майна на єпископа) були головними причинами відходу частини вірних, в тому числі більшості інтелігенції, від греко-католицької Церкви, та заснування Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Це мало і деякий позитивний вплив на Греко-Католицьку Церкву: вона мусіла припинити латинізацію і денационалізацію.

Дещо інакше розвинулися події в Греко-Католицькій Церкві в ЗДА. Владика Богачевський застав нашу Церкву в розладі. Се-

ред частини місцевих українських провідників шпирився досить примітивний антиклерикалізм. Єпископ Богачевський доволі швидко опанував анархію, завів дисципліну серед духовництва, розбудував сітку парохій, церков, католицьких шкіл, зорганізував економічну базу епархій. Але разом із цим єпископ Богачевський заводив латинізацію і мовну англізацію нашої Церкви і пов'язаних із нею установ, зокрема шкіл. Він сам, авторитарно і вдачі, вимагав від вірних і від священників мовчазного послуху, з думкою громадянства не числився і жив у повному відокремленні від потреб і бажань суспільства. До громадської праці священника ставився з нехиттю, а мірою вартості священника булн послух і здібність збирати якнайбільше грошей. Молоді, в Америці народжені священники, виховані в чужих богословських закладах, без знання історії й суті рідної Церкви і народу, дивилися на них з легковаженням і стали священниками-асиміляторами, на яких звичайно спираються амерпканські владики.

Приїзд нової еміграції і нових священників сповільнив на деякий час латинізацію й асиміляцію Української Католицької Церкви. Але владики Богачевський змарнував духовий капітал, яким була нова еміграція, вихована переважно під впливом Митрополита Шептицького, вірна Церкві, прив'язана до духовенства. А нова еміграція розчарувалася, коли зустрінула в Церкві і в парохіальних школах чужу мову і чужого духа. Так само не використали якслід амерпканські владики, в протилежності до владик у Канаді, застужених священників-громадян, які прибули з Краю.

Новий філадельфійський владики-митрополит іде слідами свого попередника, хоч уживає дещо інших метод. Далі проводиться латинізація (м. ін. скасування юліанського календаря) і асиміляція (про т. зв. українські католицькі школи див. „Листи" кн. 3-4, 1964, ст. 7). Священничий доріст виховується без знання минулого нашої Церкви і народу, а то навіть у комплексі їх меншєвартості (див. „Листи", там же, ст. 12-13). Про плекання української богословської думки й науки нема що й згадувати. Нехтується голос мирян (в справі зміни календаря, будови катедрн в Філадельфії, батьківських комітетів при школах). Велика, якщо не головна увага звернена на збирання фондів, які не раз ідуть на коштовні, іноді зайві будівлі. Над зібраним грошем немає громадської контролі. Прикладом цього може бути будова катедрн в Філадельфії. Її будують за гроші громадянства, але думки громадянства не беруть до уваги. Українських мистців не притягають до співпраці. А вже просто жакливе враження роблять статті Комітету будови катедрн в органі філадельфійського владики, в „Шляху". — Статті тримані в ненависницькому тоні, і то недовго після смерті Папи Івана 23-го, — Папи любови!

Все це діється в тому, часі, коли на Соборі в Римі дебатуєть і частково реалізують більшу участь мирян у житті Церкви, коли в літургії вводять частково рідну мову і наголошують притаманності окремих народів; коли щораз більше признання здобувають особливості старшої вітки Церкви — Східної. Діється це в часі, коли Рим дав Укр. Кат. Церкві в діаспорі більше десятка владик, щоб зміцнити цю вітку і допомогти їй виховати кадри, які зможуть працювати на рідних землях. Як глум звучать молитви за об'єднання наших Церков, коли одночасно поглиблюються різниці між ними. Величасмо діла Митрополита Андрея, який репрезентував візантійський напрям у на-

шій Церкві і багато зробив для зближення обох українських Церков, але діями віддаляємо їх, одну від одної. Нещодавно святкували ми 70-ліття його наслідника, Митрополита Сліпого. Може краще було вшанувати цей ювілей ділом — відновленням праці його життя: Греко-Католицької Богословської Академії! І коли він найшовся серед нас, може треба було допомогти йому, глибокому вченому, створити науково-учбовий український католицький центр у Римі!

Укр. Кат. Церква в ЗДА не є продовженням славних традицій нашої Східної Церкви, традиції синтези східності і західного християнства. Вона не використовує можливостей, які їй дає Рим і не допомагає Красві. Вона викликає в душах вірних, які віддані і Церкві, але й Україні, — глибокий конфлікт і доводить до того, що одні відходять до латинської Церкви, інші до Укр. Православної, а треті — релігійно байдужіють.

Цих фактів не змінять патріотичні промови і самохвальба в залежній пресі. Цих фактів не може змінити і посилення на харитативній дії Церкви. Це одна з ясніших сторінок її діяльності в сумні роки українського скитальства. Але ці справді добрі діла ще не дають розгрішення за всі провини, минулі і — на жаль — повторювані в наш час.

За стан Укр. Кат. Церкви в ЗДА відповідають також і миряни, які частково ради вигоди й опортунізму, часом зі страху, або втомлені працею на хліб насущний, байдуже дивляться на долю їхньої Церкви і школи, до якої посилають своїх дітей.

Недавно, на крайовому з'їзді укр. кат. організації у Вінніпегу, Митрополит Германюк висловив гостру догану тим, що „побігли за чужим возом” і опинилися в латинських церквах. Правильно наголосив Митрополит, що деякі українці страждають від хворобливого комплексу меншевартості, тоді коли ми, з нашою культурою і чудовим обрядом, вносимо багато цінного Канаді. Правильно говорив він, що зрада рідного народу — це злочин так як і зрада рідної Церкви. До цього треба додати, що перехід до латинських церков в ЗДА далеко частіший, ніж у Канаді, і що вступом до такого переходу є таки латинізації Укр. Кат. Церкви.

Справедливість вимагає підкреслити ще позитивну працю наших Чинів, незалежних від владик. На науково-виховному відтинку Василіяни, зі своїм протоархімандритом о. д-ром А. Ветиким на чолі, створили поважний науково-видавничий осередок у Римі. Редемптористи видають єдиний український католицький богословський журнал „Логос”. Селезіяни всьдуть у Римі єдину середню школу типу крайової гімназії, яка має справді український зміст. Між іншим, відчувається потреба відновити на еміграції діяльність чину Студитів від плекання старих візантійських традицій нашої Церкви.

Почалася третя сесія Римського Собору. З'їхалися наші католицькі владик. Вони відбуватимуть і свої, окремі конференції. Громадянство пильно слідкує за працею владик (див. статті о. д-ра І. Гриньоха в „Сучасності”) і зв'язує надії з цими конференціями. Українська Католицька Церква не становить єдності, не має одного проводу. Дії наших владик і Чинів не скоординовані. Тим більша потреба і вага цих конференцій. Трагічне становище наших Церков вимагає від них стислішої співпраці і дій. Такі проблеми, як методи душпастирської праці в діяспорі, створення сильної науково-учбової установи, яка розвивала б українську богословську думку і виховала б священичий доріст, — можна розв'язати тільки шляхом координації дій

власник і Чинів. І тільки шляхом щирої співпраці з мирянами, які доречать своєю Церквою. Але цю співпрацю розуміємо не як сліпий послух, не як підлесливі кадильні похвали, не як залякане мовчання, але як одверті слова хоч би прикрої правди і як готовість до співдії в ім'я духового відродження Церкви, її організаційного скріплення, і в ім'я її будучини.

Володимир Кубійович

Пост скриптум: Дозвольте, Дорогі Читачі, повернутися ще до акції протестів, організованої консисторією філадельфійської архидієцезії.

Дякую всім — священикам і світським особам — які правильно зрозуміли мої статті і їх заміри.

Співчую тим, що були примушені дати свій підпис проти свого переконання.

Деякі частини еляборату консисторії і протестів подаємо для інформації, як документи часу:

Із еляборату: ...Проф. Др. В. Кубійович уважає, що „найбільшою трагедією діяспори“ є те, що вірні нашої Церкви і її духівництво будують Церкви, школи, семінарії та доми старців і сиріт, що вдержують пресу і видавництва, а слабо піддержують установи й цілі загального характеру (цього в статті не було — прим. В. К.). Ми опрокинули таке кривдяче твердження п. Проф. В. Кубійовича та додамо, що для діяспори трагедією радніше є те, що в нашому суспільстві знову від верхів починає заносити духом лібералізму, радикалізму і соціалізму, які колись на Рідних Землях поклали підложжя під нинішній комунізм. Цього роду нагінка на Українську Католицьку Церкву в ЗДА проявляє свою ворожість під претекстом ложних закидів...

...Трагедією уважаємо радніш те, що п. редактор М. Шлемкевич, бущий гімназійний професор, освічена людина, поміщує у своїй журналі „Листи до Приятелів“ статті, які радніше розбивають суспільство, як з'єднують приятелів та ще й може чинять знамениту прислугу місцевим і позамісьцевим ворогам нашого народу й Української Католицької Церкви. Такі, чи інші писання у попередніх числах „Листів до Приятелів“, не будуть виховним чинником для читачів та не навчать шанувати авторитету чи любити свою Церкву, а протинно, розбурхають уми вірних, викликаючи роз'єднання, а не поєднання у нашій суспільності.

Наша Українська Католицька Церква в ЗДА вже переживала подібні наклепи і підбурювання умів вірних. Та при Божій допоміж вона видержала всі удари. Масмо в Бозі надію, що й найновіші удари видержить, від кого вони не походили б. Про це молимося в Господній Молитві „Отче Наш“: „ізбави нас от лукавого“.

Закінчення протесту Деканального Соборчика в Понгтаві, Огайо, (декан о. Монсініоре Гресько):

„З того огляду такий неправдивий, кривдячий і клеветний осуд Української Католицької Церкви в ЗДА є гідний радше ворога українського народу й Української Католицької Церкви, ніж об'єктивного професора й науковця.

Проте ми нижче підписані вимагаємо від автора статті, щоб він відкликав публічно й офіційно ті свої невмісні й неправдиві закиди і щоб дав Українській Католицькій Церкві в ЗДА повну сатисфакцію.“

(Зауваження: Монс. Гресько, декан у Клівленді, вживає найбільше з усіх прикметників — „клеветний“, „неправдивий“, „кривдячий“ — під мою адресу. Хай парохіяни о. Монс. судять хто правий. В. К.).

Закінчення листа священників Скрентонського деканату (декан о. Б. Їжик, серед підписаних священників двох з титулами докторів — о. І. Біланич і о. С. Гриньох):

„...За часів нашої старої еміграції ми тут мали багато „культурних“ працівників з під прапора Драгоманова, (якого Ви так обожаєте і приписуєте великі заслуги і зачисляєте його до творців духових цінностей), які своєю культурною працею тільки розбивали наш народ і з їх культурного духа лишився тільки болотний спомин. І по цій війні не мало таких „культурних“ працівників приїхало до ЗДА і вони теж зачали свою „культурну працю“ від критикування нашої Церкви, її Архипастирів і духовенства.

Один з наших священників запитав у Нью Йорку одного професора, члена Наукового Товариства ім. Шевченка про його погляд на цю Вашу статтю. Цей Ваш колега дослівно сказав так: „Кубійович має масло на голові“. Що він хотів тим сказати, не беремося цього аналізувати...

...Ми думаємо, що коли Ви в „Українській Енциклопедії“ під гаслом: „Українська Католицька Церква в діаспорі“ передрукуєте те все, що Ви про неї писали в „Листах до Приятелів“, то Хрущов заплатить Вам всі кошти друку і видання.

Ми, священники Української Католицької Церкви Скрентонського Деканату, осуджуємо цю Вашу критику як кривдячу, нечесну, шкідливу та негідну для Професора Наукової Установи.”

ДОКУМЕНТИ ЧАСУ

У посланні філадельфійської консисторії є згадка і про „Листи до Приятелів“ і про мене, їх редактора. Вважаємо, що для здоров'я суспільства — критика потрібна. Тому не можемо мати жалю до осіб, що нас критикують. Зате можемо мати жаль до них, коли йде мова про зміст і про рівень критики.

Філадельфія лежить у ЗДА. В цій країні саме ведеться жвава передвиборча кампанія. Опозиційна партія гостро критикує президента і його уряд. Закидає, між іншим, переріст державної влади, яка не рахується з традиціями, але самовільно їх нівечить. Але ніхто не називає критики президента й уряду підриванням держави як установи. Інакше в посланні консисторії й у протестах деканальних соборчиків. Критика нинішнього духовного стану Церкви і критика нинішнього її проводу — для них це наступ на Церкву взагалі. „Держава — це я“ — казав Людовик 14-ий. „Церква — це ми“ — кажуть монсенсьори.... „Король сонце“ правив Францію в 17-18 століттях Послання консисторії писане в ЗДА, у 2-ій половині 20-го століття!

Після цього зрозумілі й інші докори журналові й мені „бувшому гімназійному професорові“ (незаслужений титул, я ним ніколи не був, М. III.). Мовляв, „Листи до Приятелів“ підривають авторитет, роз'єднують суспільство, розбурхують уми... Відомі з історії закиди всіх автократів, скеровувані проти вільного, критичного духа.

Особливим анахронізмом заносить від страшення лібералізмом, себто вільнодумством, радикалізмом, соціалізмом... Це ті страхопуди, що ними у нас лякали наївних людей майже сто років тому! Сьогодні свобода думки, поза комуністичними країнами, це всіми шанована цін-

З ОСТАПОМ ВИШНЕЮ

(Останнє доручення)

Розмову й тут повів „старшой", а другий тільки прислухався, вдаючи, що читає газету. З перших слів було видно, що мене викликано на допит, тільки цього разу не з тюремної камери, не під конвоєм, а „чемно" запрошено — ніби на дружню розмову.

— Посиле Йосиповичу, яке ваше самопочуття? Чи ваші націоналістичні болі вже притупились? Чи за час „перековки" у Чібію ви встигли призабути те, чим хворіли у Харкові в „Березолі"?

— Мені здається, що коли влада, після закінчення мого заслання, видала мені, хоч і з певними обмеженнями, паспорт, то я вже буду звільнений від таких питань. Тимбільше, що всякі мої відповіді на того роду запитання, завжди будуть викликати у вас сумнів. Про мої болі та хвороби, з часів харківського періоду „Березоля", ви довідаєтесь із матеріалів моєї картотеки і протоколів слідства. Я нічого не мо-

ність людини. Потвердження цього наші монсеньйори легко можуть знайти в дискусіях, що тепер ведуться в Ватиканському Соборі. Соціялізм увійшов, як складова частина, в систему й життя сучасних держав Вільного світу. — А мусимо пам'ятати, що послання консисторії пише не для „наївних" людей" з-перед сотні років, але для теперішніх священників... Чи не образа?!

Є ще більш болючі справи. В американських газетах постійно друкуються вістки про те, як в СССР переслідують релігійне життя жидівського населення. Жидівські організації в ЗДА закликають світову opinio до протестів. Вони вимагають інтервенції уряду ЗДА, інтервенції Об'єднаних Націй. Це їхнє добре право і справедлива боротьба. Релігійний утиск у 20-му ст. — це разючий анахронізм.

Але обороняючи своїх братів в СССР, жидівські організації й редактори американських газет фальшиво інформують своїх читачів. В їхніх закликах завжди повторється одне: — всі інші віровизнання в СССР мають уже деяку свободу, всі — крім жидівського. Про те, обі українські Церкви, православна і католицька, до основ зруйновані, що владики й священники фізично знищені — про це не згадується. Сумно!

Однак, сумнішє те, що під цими неправдами підписуються християнські церковні організації ЗДА. Католицькі й різні не католицькі церковні достойники, заступаючися за релігійно переслідуваних євдів, повторюють у своїх заявах фальшиве твердження, неначе всі інші віровизнання в СССР втішаються свободою.

Але найсумніше те, що ми не чули досі про організовану протидію наших, католицької й православної, Церков. Ми не чули про послання єпископів у цій справі, про їх виступи проти вище згадуваних заяв, про їх відповідні заяви в пресі, які спростували б вічно повторювані фальші. Ми не чули про протести деканальних соборників...

Це відноситься однак до провду обох наших Церков. Вони — видно — не мають часу станути в обороні правди про зруйнування їхніх матірніх Церков в Україні. Вони заняті „вищими" справами: боротьбою проти примари вільної думки, яка „розбурхусь уми", або проти власних владик, які поспіли виявити вільнішу думку і поставу.

Ось тут справжня трагедія!

М. Шлемкевич

жу вам про це сказати, бо й сам гаразд не тямлю, якими хворобами я хворів.

— Ну, а за що ж ви сиділи?

— Про це знайдете відповідь у мойому „ділі”. Я на це не можу відповідати навіть вам. Ви ж знаєте, яку я розписку підписав при своєму звільненні?!

— Ну, а про контакти з родиною в Західній Україні — ви можете нам розказати?

— В Тернополі живе моя мати, якій я кожного місяця посилаю гроші на прожиття. Сестра моя вже теж стара - немічна і не спроможна прогодувати себе і стареньку дев'ятдесятилітню матір.

— А як ваші брати поживають?

— Я ще не мав змоги зв'язатися з ними. Та й правду кажучи, я не дуже їй поспішаю. З мою репутацією колишнього „засланця”, я не радо шукаю контактів із людьми, бо знаю, що це може їм принести клопоти і неприсмності, тимбільше братам, з якими не маю зв'язку ще від кінця двадцятих років.

— Невже ви так зчерствіли, що й родинний сантимент у вас притупився?

— Кажу ж : не хочу братів наражувати на клопоти ізза зв'язків зі мною. Коли навіть дружина і діти наражені на всякі адміністративні ускладнення і побутові обмеження через безпосередні зв'язки з головою родини, то що ж тоді чекає інших родичів, які досі жили поза межами УССР?!

Однак мій допитувач не вгавав. Він продовжував засипати мене подібними питаннями, блискавично перескакуючи з теми на тему, і здавалось, що йому йшлося тільки про те, щоб загнати мене в глухий кут і не дати мені ніякої фіртки для виходу. Його напарник став теж вставляти з питаннями на зовсім інші теми. Коли ж мені вже все це стало невиносливим, я запитав їх, чи я знову став підсудним, і чи це знову почалися допити...

— О, ні! Нам цікаво знати ваші настрої та ваше самопочуття... Та, проте, давайте приступимо до діла. Йосипе Йосиповичу, Комітет і чимало діячів культурного фронту, вважають, що вам слід повернутися до театру Харкова або Києва, а ми запропонували б вам поїхати до Львова і зайняти там пост — мистецького керівника драматичного театру ім. Лесі Українки. Ви знаєте: Радянська влада будує там нове приміщення для драматичного театру, який би постійно працював у Львові та був би зразком для інших театрів Західних Областей. На цю будову вже витрачено мільйони карбованців. Акторський колектив скомплектовано із найкращих кадрів, які у тому часі находились на території Західної України. Однак той ансамбль ще не підготований до такого завдання, яке поставлене перед ним владою. Він мусить пройти основний перевишкіл і мусить збагатити свої мистецькі засоби, щоб піднятися до таких завдань. Ви поїдете туди і допоможете своїм галицьким колегам, якнайскоріше пройти перевишкіл і стати у ряді театрального фронту всієї країни. Ви можете ім якнайскоріше усвідомити громадські й мистецькі завдання, та вияснити різницю між обставинами, в яких їм доводилось досі працювати, та між обставинами, в яких їм прийдеться тепер жити і творити. Словом, вашим завданням буде допомогти там новому театрові переозброїтися до наступу проти всього того, що досі було йому однозвучним і однозгідним.

— Як я орієнтуюся у тій ситуації, що склалася навкруги мене пі-

для мого повороту із Чібіу, то мені здається, що Комітет по справам мистецтв, а вірніше — деякі представники кіно-театрального фронту вважають, що настав час мого повороту до театру тієї категорії, в якій я раніше працював. Ці круги і Комітет думають про колишній „Березіль" або котрийсь із київських театрів. Натомість ви — представники НКВД, радите мені попрацювати у львівському театрі ім. Лесі Українки. Це доволі дивна і свосередна ситуація!.. І ось я тепер думаю: що це все означає. Тут, як видно переплелися театральні міркування із зовсім відмінними, що не мають нічого спільного з мистецькими справами. Коли вже тут встряває ваша установа, то значить, що на мене накладають поза-мистецькі завдання і обов'язки.

— Ви логічно думаєте. Ми хотіли б, щоб ви нам допомогли.

— Що це значить? Я — театральний робітник, актор, режисер. Можу і вмію грати на сцені. Можу займатися тільки театральними справами. Нічим іншим я ніколи не цікавився і не займався. Те, що ви вимагаєте від мене, виходить поза функції театру і актора, які я досі виконував. НКВД така могутня установа, що може собі сама зарадити. Їй не треба допомоги якогось там акторини. Однак, втягнення його у сферу діяльності вашої організації — це смерть для нього... Це його роздвоїть і остаточно знищить його творчу індивідуальність. Він перестане бути мистцем і стане співробітником, у даному випадку, апаратчиком вашої установи. Я свідомо сам не хочу собі затягувати петлі на своїй ший. До таких завдань я не надаюсь...

— Ого!.. Як видно, ті роки, що ви провели на засланні, пройшли безкорисно. Ваша перековка дуже сумнівна. Як видно, каміня, яке ви носили за пазухою, і далі там приховалось, щоб у слушний час жбурнути ним у серце радянської влади. З того виходить, що паспорт та вам ще не можна зміняти, бо ви не заслуговуєте того, щоб влада прощала вам гріхи, які вас загнали були на далеку північ.

— Майте ще якісь претенсії до мене?.. Моя минувшина, мов за-слання мають тяжіти і придавлювати мене до кінця моїх днів?.. Якщо так, то заводьте нове діло, арештуйте, судіть, засилайте, стріляйте, вішайте, але не робіть з мене одного з тих, яких ви самі не поважаєте і гидуєте ними... Ви ж добре знаєте, що донощиків ненавидять не тільки на волі, але й у вас вони не користуються довір'ям і пошаною, а серед громадянства вони викликають гидоту. Цим шляхом я не піду!.. Якщо для мене немає місця в театрі, серед мистців, творців краси і правди, — тоді мені життя не цікаве і не потрібне. Для вас не є секретом, що мистецтво не терпить брехні та бруду, в які ви мене хочите втягти.

В такому тоні велася ця розмова аж до моменту, поки я, стра-тивши контролю над своїми нервами, в гістеричному приступі підняв крик на весь „Континенталь", домагаючися припинити того роду „перековку". „Представники московського комітету", зацитувавши мене, заявили, що такі вибухи та реакції допускальні тільки у внутрішніх приміщеннях НКВД. В готелі слід вести себе пристойно і не турбувати готельних сусідів. Проте, як видно, цей „вибух" вплинув на моїх співбесідників і вони, не довівши справи до бажаного для них кінця, припинили цю інтермедію, заявляючи, що іншим разом ще поговорять зі мною перед тим, поки доведеться дати дозвіл на зміну мого паспорта.

Стрілою злетів я вниз до порт'єрні по свій капелюх, посилаючи

до ста чортів зловіщий пашпорт і всіх моїх заступників, які повикликали вовків із лісу. Не стямившись, наскочив біля вішалки на гурт акторської братії: Амврозія Бучму, Петра Сороку і старенького польського актора Рачку, які з кінофабрики, після спільних „зйомок“, приїхали розважитись у тому інтуристському ресторані. Хоч як було мені не до компанії, не до товариської гутірки, мені всупереч усякому бажанню довелося опинитися разом із ними за столом і прислухуватися до розмов, які ніяк не відповідали моему настроєві унаслідок тількищо пережитого... Застільне товариство безтурботно продовжувало свої жарти та анекдоти про всякі театральні й акторські пригоди, не помічаючи, що серед них опинилася тінь, опинилася людина, яка не може вилізти зі шкіри загнаної тварини і включитися до їхнього безтурбоття.

Довелося сидіти між товаришами, з якими колись було зв'язане все театральне життя. Не з одної печі хліб їли, а ось тепер — вони чужі, далекі й байдужі до того, що зі мною діється. Їм і не цікаві мої турботи, мої переживання... Яке їм діло до того, що коїлося у моїй душі. А я не міг їм про це розказати, я був зачумлений. Я не міг у них попросити ні ради, ні співчуття... Приречений до самотності, я мусів сам нести тягар, що наліг на мене і загородив мені шляхи до нормальної праці у театрі, бо, як видно було, спокою вони вже мені не дадуть...

Велика ресторанна заля була порожня; тільки за одним столом розсілася компанія, в яку мене силоміць затягли. Мої співтрапезники вели себе свobodно — ніби в себе, в хаті. Я ніяк не міг до них достроїтись. Моя внутрішня самотність зросла у квадраті, коли несподівано появились мої допитувачі, які шойно відпустили були мою душу на самотні роздуми про невідоме майбутнє. Як видно, вони приїшли теж підкріпитись після своєї місії. Розсілись вони у глибині ресторану, за мою спиною. Їхній пронизливий погляд я відчував на своїй потилиці й на кожному нерві. А товариство моє, якби зайнялося, гуло та безжурно веселилося. Ця пікантна ситуація стала мені нестерпною. Я, хоч і з трудом, але таки відв'язався і покинув невисний „Континенталь“.

Після безсонної ночі та тяжких дум, я наступного ранку склав звіт із вчорашньої розмови з „представниками московського комітету“ — Людмилі Михайлівній. Старицька-Черняхівська, уважно вислухавши мою сповідь, попередила мене, що митарства на тому ще не покінчилися, що мене ще не раз будуть викликати на подібні розмови. Однак тепер усе буде залежати від моєї стійкості. Схвалюючи моє ставлення і відповідь, вона побажала мені сил та мужності.

**

Пізньої осені я мусів знову відбутися подібну розмову із такими самими двома енкаведистами, але вже в іншому готелі. Розмова велася у більш категоричних тонах та у більш грубій формі. Мої допитувачі цього разу вже без шовкових рукавичок і чемних слів добиравали моєї згоди на переїзд до Львова. Я рішуче відмовився від посади мистецького керівника театру ім. Лесі Українки у Львові, заявляючи, що мені більше по душі праця у пересувному колгоспному театрі в Черкасах, і що я мрію там дожити незаметно свого віку на провінційній сцені. Ця друга зустріч остаточно переконала мене, що далі переховувати копію листа Остапа Вишні до Сталіна недоцільно і справді дуже ризиковно. Новий арешт міг нагрянути кожної хви-

дини, і тоді Павла Михайловича вплутали б у нову ситуацію, яка хто зна чим би закінчилась. Мимо нових вагань і сумнівів, я з великим болем у серці, цей доволі повний пакет-конверт знищив. Після цього вчинку, мене довго гризла совість, що я не здобувся на відвагу і, всупереч порадам, таки не зустрівся з Максимом Рильським та не передав йому листа і прохання Остапа Вишні. До сьогоднішнього дня жалію, що я не зберіг того документу епохи. Цей свідок міг би влити багато світла на темряву неохвального відношення до письменника, якому довелося жити і творити в обставинах непосильних для суворих критиків та „непорочних прапоровосців благородних чеснот“.

У квітні 1941 року я отримав наказ із „Комітету по справам мистецтв“ за підписом Компанійця: „Негайно явитися у Київ і приступити до виконання обов'язків мистецького керівника „Театру Юного Глядача“. Наказ був категоричний, не допускав зволікань, тим паче відмови. У телеграмі писалось: „Невиконання наказу грозить відповідальністю перед судовими органами.“

Наказ той, як мені тоді здавалось, свідчив про мою, може й тимчасову, але все ж таки перемогу. Те, що наказано мені явитися у Київ, говорило про те, що НКВД зрезигнував із моїх „мистецьких завдань“ у Львові та що Комітет дістав вільну руку в моїй справі, тобто НКВД рішив не вмішуватися в адміністративні справи театральних органів.

1 травня 1941 року я покинув Черкаси і подався у столицю України до „Театру Юного Глядача“. Моє зголошення у міліції за тимчасовим дозволом на проживання у Києві — може послужити яскравим матеріалом для літописця більшовицької епохи. Тільки вони одні здатні описати заплутані ходи і лабіринти совєтської бюрократії та безголов'я. Пашпорта мені не змінiali аж до того часу, поки війна не розв'язала всього того в той спосіб, що я зі своїм „вовчим білетом“ міг податися в широкий світ без дозволу совєтської влади.

Кілька днів після мого приїзду до столиці, Амврозій Бучма святкував свій черговий ювілей чи бенедіс. Комітет запросив мене з цього приводу на бенкет. Коли присутні після офіційної частини, промов та привітань — почули себе вільніше, я випадково проходив біля стільця Максима Тадейовича Рильського і не стямився, як в одну мить опинився на стільці біля поета. Це Максим Тадейович потягнув мене за полу блузи, посадив біля себе і заговорив про те, що він чув про мій намір відвідати його. Користаючи з такої нагоди, я розказав про листа Остапа Вишні до Сталіна і про прохання передати копію голові Верховної Ради — Гречусі. Тут же я поінформував поета, які обставини примусили мене цю копію знищити, про ситуацію, яка склалася біля мене та й про те, що вже чимало часу пройшло від мого приїзду і тому годі було того листа далі зберігати.

Максим Тадейович, підсуваючи мені склянку, проговорив, що я поступив вірно, бо він не був би в стані виконати це прохання. „Клопотання Максима Рильського у справі Остапа Вишні не допоможуть чібіувському в'язневі, тільки навпаки — ще більше ускладнять і загострять режим для нього в ізоляторі, а клопотільникові збільшать турбот, яких йому доля й досі не жаліє.“

Вся ця розмова велась у нервовому поспіху, непомітно для сусідів за столом, однак мій співбесідник не міг приховати свого внутрішнього хвилювання... Його зовнішній вигляд говорив про скорботу і біль за долю приятеля, про окаль, що надії, які на нього він покладав, вия-

впились марними — нереальними. Максим Тадейович не міг приховати терзань совісті. Свою пасивність, свою безсилість, що не дали змоги простягнути руку допомоги другові у тяжких хвилинах життя, здавалось, відчув він як гріх, якого не могло змити ніяке каяття.

Що ж таке дружба? Які ж обов'язки накладає справжнє побратимство, дружба? Це ж не формальне, ні до чого не зобов'язуюче відношення між людьми, які силою обставин або за взаємним тяготінням співживуть, співтворять і спільно несуть тягар тяжкого ярма. Це глибока, кров'ю облита любов людини до людини. Проте — дружба у двадцятому столітті, в добу тоталітарного насильства і безправ'я, дружба під пануванням російського більшовизму — приречена на неможливе випробування. Не всі здатні нести і перенести такі випробування, що нависли над головами громадян „есесерії". Не всім дано сил і снаги. Обвинувачувати тих, які не в стані протиставитись насильству державного апарату з його перфідною системою спеціальних установ та їх катівських методів — це легко, але безвідповідально. Обвинувачам, заки винести свої суворі засуди, слід би зважити ті обставини, в яких довелося грішити підсудному.

Мені було неймовірно боляче за Максима Тадейовича. Йому, як це було видно, було ще болячіше признатися у своїй безпомічності й безпорадності. Він, напевно, довго роздумував над тим, чи його клопотання ще більше не ускладнять долі ув'язненого Остапа Вишні. Коли б на це зважилась людина, яка була поза межами підозріння, якої репутація не була заплямлена минулим — можливо, що тоді були б хоч мінімальні шанси на успіх. У давому випадку інтервенція Максима Тадейовича могла насправді — тільки пошкодити. Однак, такі роздуми не були виправданими аргументами для Павла Михайловича. Він був одержимий тільки одним бажанням: скоротити своє перебування в ізоляторі. Він конечно хотів добитися перегляду присуду харківської „трійки" ГПУ, через яку він сім років догоряє в ізоляторі.

Що ж я маю йому сказати? Як його розрадити? Хіба він збагне міркування та сумніви киян, і того, на кого він покладав свою мрію визволення із каторги? Він не знав, що розв'язка всієї справи в руках тільки одного Сталіна, Москви. Верховна рада УРСР була безвладною. Ця установа не могла тоді й пальцем кивнути для облегшення долі своїх громадян. Не вона була верховною інстанцією для смертників своєї країни. Оригінал листа пішов прямо у Кремль до Сталіна. Однак — копія повинна була нагадати українському суспільству про долю одного із визначних земляків, який, свого часу, самопожертвою оббивав пороги президента ВУЦИКА Григорія Петровського в неординарній подібній справі. Місію цю мав узяти на себе приятель — Максим Тадейович Рильський. Остап Вишня не довіряв цього завдання комусь іншому, який би зміг виконати це без ніяких труднощів, в якого не було обтяжливої минувшини, і таких було чимало... Але довголітній соратник в одній і тій же воді був купаний. Голос його і клопотання мали прогрімити на всю країну, мали пробудити совість заляканих і затурканих земляків і призвати їх стати в обороні свого рідного і щирого побратима.

Останнього доручення я так і не виконав, листа не передав, але сказати Остапові Вишні всю правду я теж не відважився. Я не мав відваги завдати йому такого болю і зневіри у людську дружбу. В його положенні, в його моральному стані, трудно було піднятися до висот розуміння і прощення. Його придавлювали обставини, він фізично був

вичерпаний, — і він чекав тільки на поміч від тих, яким сам не раз помагав, ризикуючи своєю головою. В тому часі він не був спроможний збагнути тих, які не могли розрубувати заплутуваних вузлів з такою легкістю, якою володів він. Остап Вишня не раз і не одному помагав, не дивлячись на обставини і небезпеси. Ось тому то я попросив нашого спільного однокашника Григорія Івановича Добриніна, який перед кількома тижнями перед війською приїхав із Чібію на короткі відвідини родини, переказати Павлові Михайловичу, що доручення я виконав, і що копія листа його до Сталіна пішла до адресата запланованим ним же шляхом. Я сказав неправду, бо правдою я не зважився ще більше обтяжувати і без цього невідрадне життя Павла Михайловича.

Друга світова війна розв'язала вузол, який, здавалось, одному було не під силу розплати. Не берусь гадати — чим була б закінчилася моя „кар'єра" мистецького керівника ТЮГА (театру юного глядача) у Києві. В одному я був певним: мені зумисне підсунули ту небезпечну посаду, щоб чим скоріше спровокувати, і тим способом відбити охоту моїм клопотільникам вмишуватись у не свої діла... Я поклав все на карту, щоб тільки вирватися із казана, під яким було розведене нове багаття. Я вхопився на бурному, воєнному океані за останню соломинку, не питаючись — куди вона мене занесе. Я покинув все: Батьківщину, дорогий моєму серцю колишній „Березіль", колеґ, які жбурляли камінням за мною навздогін, а нитком, напевне, благословили мою путь і бажали сприятливого вітру. Театру мені не було жалко покидати, бо, фактично, я від нього вже був відвик... Після Курбасового „Березоля" залишивсь не театр, лише тільки — казюний палатив. Сумувати було ні зачим...

На тимчасовій зупинці, у таборі втікачів, попала мені в руки невеличка книжка воєнних і післявоєнних фейлетонів Остапа Вишні. Щоб відобразити хвилювання, яке охопило мене, як я перегортав цю книжечку, немає у мене ні хисту, ні слів... Те, що Павло Михайлович усе ж таки вижив і переніс десять років важкого заслання, здавалось неможливим чудом! Те, що його організм, знесилений тяжкою, затяжною недугою шлунка, все ж таки поборов і хворобу і каторжні умови життя, свідчило, що „козацькому роду таки нема переводу"!..

Перечитуючи невеличку збірку фейлетонів, я згадував авторові слова, не раз ним повторювані у Чібію: „Якщо мені пощастить височити із цього трясовиння, то нехай мені рука всохне, коли я візьму перо в руки! Запроторює у сибірські дебри, далеко від людських очей та спокус. Буду вудити рибу, розставляти сільця на зайців і лисич, і так доживатиму свого віку..." Як бачимо, — не довелося! Таки взяв перо і, між молотом і ковадлом, став оспівувати патріотично-героїчні дні та дії сталінсько-російських рабів. Не обов'язково треба бути відданим другом, не треба беззастережно вірити людині, щоб об'єктивно і зі розумінням сприймати її діла і поведінку. Слід тільки збагнути дійсність та обставини, в яких та людина мусить жити. Тоді для неупередженого читача повоенна творчість Остапа Вишні покажеться в нефальшивому світлі. Зі сторінок тієї збірки я довідався, що в Україні таки діє і кривавиться Українська Повстанська Армія, що ім'я Петлюри — це символ національних змагань; що існують і борються Мельник, Бандера... І не тільки я про це довідався, але й українські люди на Зеленому Клинку, в Караганді, на Печорі, по всіх концтаборах „есесерії", та ба — всі народи імперії почули про незламну боротьбу, неугасиму жагу українського народу до свободи.

І що ніхто і ніщо не в стані вгасити того полум'я.

В одному з фейлетонів, Остап Вишня змалював, як то НКВД судило його, розстріляло і після того він попав до неба поміж українських націоналістів. Вістря сатири письменника спрямоване ніби проти націоналістів, однак бумерангом ударяє у протилежну стіну, і дошкульно раниць нападаючу фалангу. Автор уміло використовує другий кінець списа і болюче діймає тих, які примушують його виступити у похід проти себе самого і своїх.

Після смерті Павла Михайловича, зважились у Києві опублікувати його захлавлений дневник. Можна бути певним, що цей твір розтопить крижані серця черствих та суворих суддів, які з-поза захищеного плоту дошукуються темних плям у совісті фронтовиків бойових ліній. Зі сторінок того дневника б'є ключем полум'я любов до народу, до батьківщини, до народної правди, до людини, до друзів. Ця любов була і причиною всіх його лихоліть та нещасть, усіх доволі трітніх страждань у російсько-більшовицьких катівнях. Ця любов і допомогла перенести всі випробування, яких йому доля не пожаліла. Після заслання його знову поставили під стінку, примусили знову взяти перо в руки, і славословити все ненависне диявольське насильство, і на дні пекла величати всіх мучителів-катів свого народу. Але за кожною стрічкою, за кожним словом у тих писаннях — стільки прихованої, завуальованої любови до свого многострадального народу... Автор не може її виявити громогolosно, проспівати на весь світ, але не може і промовчати її. Він використовує увесь свій хист на те тільки, щоб цієї любови не осквернили і не розтоптали своїми брудними чобітьми російські окупанти та їхні лакеї. Майбутній читач відсіє наносну полову і докопается до зернини, якої виполоти із серця письменника не були в стані всі диктатори і кати совєтського пекла.

Зі зворушливих сторінок дневника Остапа Вишні я догледів портрет соратника найтяжчого життєвого походу, таким, яким я його знав, і таким він для мене й залишиться. Нехай ця сповідь його послужить найсучаснішим критикам провідною зорею до глибин серця і творчості письменника. Дневник Остапа Вишні - це літопис проклятої епохи, яка ще не скінчилась, але ганебний кінець її гряде, як і всіх інших епох насильства і злочинства!

Після війни, над Остапом Вишнею знову згустились були чорні хмари сталінсько-кагановичівського зрякобісся. Прикований важкою недугою до смертного ложа, в інтимному дневнику, письменник питає своїх мучителів, доки вони будуть знущатися над ним, за його любов до народу, правди і свободи! Тільки смерть тирана спасла Остапа Вишню від нової каторги, а може й насильної смерті.

Сьогодні, коли вже письменника не стало, новітні донощики і фарицей співають йому хвалу. Наслідники тирана ставлять Остапові Вишні пам'ятники, його ім'ям величають колгоспи, вулиці, театри. Але ніхто не зважиться відкрити окрайчик завіси над катівнями, в яких висотували жили із кволого тіла оборонця людських прав свого народу. Ніхто з них не зважиться пригвоздити до стовпа сорому енкаведівських садистів, які й сьогодні ходять по святій українській землі та продовжують свою кайнову роботу. „Казьонні" критики сьогодні горляють про письменника як про речника компартії та російського імперіялізму. У них не вистачає снаги докопатися до глибини стомленого серця. Ніхто з них не зупиниться над гіркими сльозинами, що скроплювали кожне слово автора, яким він веселив своїх читачів. Не

РЕПРЕСІЇ Й АНАРХІЯ

(Розділ із 2-го тому споминів)

Репресіями називають звичайно реакцію влади на спротив населення, на непослух наказам, саботажі або збройний спротив — партизанку. Однак таке поняття завузьке, коли йде мова про репресії німецької влади на окупованих територіях під час другої світової війни. Тут у поняття репресій включалося багато такого, що тяжко оправдати звичайним людським розумом. Це — нелюдяність і примхи, забаганки вищих і нижчих німецьких урядовців, беззаконність і глупота, взяті разом. Це приниження людської гідності населення окупованих країв в ім'я „інтересів німецького народу". Розмір і роди репресій надзвичайно різноманітні, їх годі перелічити. Берлін залишив ініціативи не тільки гестапо, але навіть нижчих німецьких військових командирів і цивільних урядовців необмежене поле для вияву. Згорі йшла тільки загальна директива дошкулювати людям, вишукувати причини для знущання. Це мало показати силу і могутність Німеччини та її режиму. Наша боротьба проти німецьких репресій була безвиглядна, але ми мусли робити все, що було в наших силах, виходжувати і випрошувати полегші. Ця діяльність була нашим щоденним хлібом і давала нам над міру багато турбот і труднощів. Окремий правний відділ був першою нашою клітиною, що розвинула працю. Зрештою, справою захисту наших громадян постійно займалася президія.

Стара правда каже, що агресія веде до спротиву, а спротив викликає репресії. Та цього правила — доброго в усіх краях Європи, не можна було застосувати у нас, зокрема в Західній Україні. Наше положення було своєрідне, не таке як в інших народів. У нас стояло питання, чи прихід німців був супроти нас агресією. Чи ми дивилися в червні й липні 1941 р. на німців як на агресорів, чи радше як на визволителів, з приходом яких в'язалися надії на покращення нашого положення, хоч той прихід приносив нову окупацію. Польська окупація вже була нам набридла настільки, що ми готові були прийняти якусь зміну. Тимбільше після, нехай і короткої, большевицької окупації. Німці своїм приходом не знищили і не усунули української державности, бо такої ще не було. Акт 30 червня у виконанні провідних членів ОУН, що прийшли разом з німцями, був назверх безсум-

вірю, щоб ці критики були тільки сліпими недоріками. Ні, — воїни, надягнувши „мережані ліvreї", злякалися голосу власної совісті і намагалися його заглушити гістеричним криком, щоб — не дай Боже — російський прикащик не стягнув з них цієї ганебної халамиди. Із-за тих донощиків, Остап Вишня мусли ховатися під десятьма замками езопівської мови, щоб тільки мати змогу „розправити хоч одну морщину на ізтерзаному обличчі свого народу", як він признається у своєму щоденнику. Морщини ті Остап Вишня розправляв до останнього дня свого життя так — як тільки він один умів і як тільки він один міг.

Посиф Гіряк

(кінець)

В наступних числах журналу почнемо новий цикл споминів І. Гіряка про Театр Леся Курбаса.

нівню демонстрацією волі державности, але це ще не була державність. Німці прийшли на українські землі як нові окупанти, усуваючи большевицьку окупацію. Ми чекали від них на всіх наших землях чогось іншого. Вони не дали того, чого ми бажали. Та все ж таки заміна окупації вважалася зміною на користь, хоч час війни ніс зі собою надзвичайні тягарі, труднощі й обов'язки. Вліті 1941 року ніхто з нас не знав ніяких спеціальних німецьких плянів і наказів щодо українців та українського простору. Ми ж жили настроями вдоволення, що большевики були змушені відійти. Самостійницька акція українців не була протинімецькою, не мала ноток шкідливих для німців. Навпаки, проголошення української державности і німецьке сприяння відбудові нашої державности мусіло б було викликати прихильний відгук навіть у ворожому для німців світі, заклик до зброї та організації війська для боротьби проти Москви були акціями корисними для німців.

Українці прийняли німців на всіх своїх землях, не тільки в Західній Україні, прихильно. Ця справа вже вповні зрозуміла кожному, хто глибше студіював наші проблеми і хоч трохи визнається у справах Середньо-Східної Європи. Ось що показали документи нюрнберзького процесу — пише член американської Ради Прокурорів у тому процесі В. Р. Гаррис.²³

„Сам Гітлер був головним чином відповідальний за зродження партизанки на східних територіях. У час, коли німецькі війська увійшли в Україну, вони найшли спершу наявну готовість населення прийняти окупацію без поважного спротиву. Але погане трактування українців, що добровільно виїхали на працю до Німеччини та жорстокі методи правління окупаційних сил, швидко викликали розчарування і остаточно привели населення до спротиву. Тисячі втікали в ліси поза фронтовою лінією і звідтіля робили випадки проти окупаційних сил та їх постачання. Акція проти партизан щодо ступня жорстокості не має собі рівної.”

З якого боку не підходити до питання, одне певне: німці почали у нас репресії перед тим, поки почався спротив. Ми схильні дивитися на поставу і поведінку німецького війська як на щось краще від поведінки гестапо і адміністрації. На жаль, воно було так тільки в дуже незначній мірі. Безкарність німецького воєнка за злочинства в відношенні до цивільного населення стверджена наказом до війська ще перед початком походу на схід. Розпорядження про драконські заходи проти населення були видані ще 13 травня 1941 року. Командувачі військовими групами дістали інструкції, що „злочини вчинені цивільними особами не підлягають військовим судам”, але мають бути негайно здавлені військовими частинами. „Військові частини отримують оцим уповноваження й наказ ужити в цій боротьбі всяких засобів без обмеження, навіть супроти жінок і дітей, коли це konieczно для досягнення успіху.” Набір закладників був одною із загально принятих форм репресії для опанування окупованих земель і тероризування населення. Це мало метою відстрашувати людей від спротиву, але в багатьох випадках закладників убивали, хоч самі вони не провинилися не то якимсь учинком, але навіть вповсюм якоїсь опозиції супроти німців. Систему закладників застосовувало не тільки гестапо, але також і німецьке військо. Вже 16 вересня 1941 головний командувач німецькими збройними силами маршал Кейтель

видав основний наказ у справі поборювання партизанки. Він доповнив цей наказ наказом з 1 жовтня, адресованим до командувача „групи Південний Схід“. Наказ типовий для німецького способу думання й поведінки, належав до категорії „сто за одного“:

„Напади на членів збройних сил в окупованих територіях останніми часами дають підставу вказати військовим командирам на доцільність мати завжди в розпорядженні якесь число закладників різних політичних напрямків, а саме: 1) націоналістів, 2) буржуазних демократів, 3) комуністів.

Важливо, щоб серед них були добре відомі провідні особи, або члени їх родин. Їх прізвище треба подати публічно до відома. У разі нападу треба розстріляти закладників, які належать до тієї самої групи що противник.

Доручаю відповідно повчати нижчих командирів.“““).

Неприхильне, а то й вороже, наставлення війська проявилось на терені Галичини, вже в перших днях війни. І так у селі Дев'ятир, равського повіту, на самому німецько-совєтському пограниччі, хтось, як твердили німецькі вояки, стріляв з кулемета. Вояки зігнали під церкву всіх мешканців села. Не помогли вилєнення довголітнього пароха о. Гойдиша, який так як всі наші старші священники говорив добре німецькою мовою, що це мусіли бути стріли червоноармійців. Німецький офіцер вибрав кільканадцять передових громадян села і їх, таки під церквою, на очах жахом прибитої громади розстріляли. В містечку Тартакові, сокальського повіту, стріляли німецькі вояки без причини до місцевих людей, вбиваючи між іншими матір і батька співробітника УЦК, пізнішого заступника керманька відділу СО д-ра Петра Саноцького.

Та треба сказати, що в Галичині таких випадків було небагато, і сталися вони тільки в перших днях при вьмаршу німецького війська. Засада „сто за один“ широко застосована в усіх окупованих краях на заході і у східній Україні, не була в ужитку в Галичині. Один випадок розстрілу сотні наших громадян у відплату за вбивство членами ОУН берлінського гестапівця у Львові, у листопаді 1942, був винятковою подією. І то він був ділом гестапо, а не війська.

Після введення цивільного правління настав на два роки час спокою. Галичина була в тому часі оазою миру по середині між розбурханими неспокоєм польськими землями ГГ на заході і нашими землями райскомісаріату України на сході. Зокрема після урочаїв 1942 року та задовільної заготівлі і здачі контингентів здавалося, що так воно має бути без зміни. Наше життя після років польського пригноблення і большевицького терору було досить унормоване. Початкові часи німецької окупації із розстрілами без суду, численними арештами здогадних большевицьких коляборантів, на підставі нічим неоснованого донесення, часи голоду та знущання над безборонними голодними людьми за перевіз хліба — вже минулися. Люди звикли до німецького правління і навчилися як підходити до низових німецьких представників влади.

Із дальших сторін України доходили вісті про нелюдську поведінку німців, голод у підфронтівому Харкові, розстріли наших місцевих і прибулих із заходу інтелектуалів та підтримування малоросів і москалів, брутальний вивіз молодих людей на працю в райку, і про те, як цивільна адміністрація в Києві спиняє всі спроби себевияву місцевого населення. На близькій нам Волині, за „сокальським кор-

доном" колишньої Польщі, життя було дуже тяжке. Тамашнє громадянство прийняло німців прихильно, дивлячись на них як на визволителів, так як і ми в Галичині. Та стандартна німецька поведінка, зовсім інша ніж поведінка в Галичині, із терором, арештами, прилюдними розстрілами невинних осіб — закладників, уже дуже швидко викликали збройний опір нашого населення. Так то сусідні нам Волинь і Полісся, із своїми розлогими лісами на півночі, започаткували Українську Повстанську Армію — УПА. Її назва не була в 1942 році пов'язана з ОУН, але з ім'ям невідомого нам у Галичині „отамана Тараса Бульби". В мітичності імені й тасмничості діяльності отамана крився чар.*) Поляки, яких на Волині жило досить багато, стали по стороні німців. Німецька поліція створила помічні відділи із добровольців польських осадників, решток тих, що їх не встигли вивести більшовики. Їм дали за командирів кол. польських офіцерів, таких самих, як ті, що їх у польському ГГ переслідували. Діяло також і більшовицьке підпілля. З одного боку українські національні партизани, також і советське підпілля, деколи і польська Армія Крайова (АК),що час до часу переходила Буг, з другого боку німецька поліція і її помічні відділи спричинилися до того, що Волинь швидко стала тереном боротьби всіх проти всіх. І німці і більшовики підсичували польсько-українську ворожнечу та закликати до взаємних розрахунків. Це йшло по лінії їх бажань і інтересів.

В старому ГГ велася боротьба польського підпілля проти німців, а на наших пограничних землях старого ГГ шалів польський терор супроти наших людей. У холмсько-підляській землі і над Сяном були вбивства, виконувані польськими боївками. Колишній окупант не міг знести того, що прибитий роками довгої неволі українець посмів віджити та думати про розбудову свого господарського і культурного життя.

Порівняно з іншими країнами на галицькій землі був спокій. Він спирався на різних факторах. Галицьке громадянство було в цілому національно наставлене, політично досить вироблене, почувало себе співгосподарем краю. Ніхто ніколи не зрікався бажання взяти владу неподільно в свої руки, але ми розуміли, що для цього треба відповідних умовин і кращого підготування. Вимоги щодо контингентів і робочої сили виконувалися задовільно. Загал громадянства розумів, що це воєнна konieczність, і що німці, стягаючи контингенти й набираючи людей до війська і до праці в райху і в усіх краях, не можуть не робити цього в Галичині. Ми не оглядалися за союзниками в протинімецькому таборі, бо таких не було. Німці не мали потреби ламати нас морально, так як це було в інших окупованих краях. Тому не було у нас до літа 1943 року масових репресій, притаманних гітлерівському режимові, як система закладників, збірна відповідальність родин і громад, палення сіл, навмисне, свідомо постановлене й непотрібне переселювання людей, вбивання калік, тощо. Такі речі почалися аж у третьому році окупації. Та і тоді, в часи анархії, випадки, щоб у Галичині брали закладників не були часті. Зате прийшов час масових репресій у формі насильного вивозу на працю і до концтаборів, та у формі розстрілів. Розстрілювали випадкових людей, що були в тюрмі, або таких, кого притримали. Німці застосовували також варіант системи закладників у формі репресій супроти родин. Так було з дружинами і дітьми мельниківця Ярослава Гайваса, тодішнього бандерівця Миколи Лебеда, та інших. Їх тримали довгий

час, не зважаючи на наші заходи. За Ольжича, який жив у хаті учителя Дуба, сконатого із сестрою передового члена ОУН-м Миколи Вігуна, забрали, господаря і звільнили його аж після того, як при-тримали самого Ольжича.

Ніколи не було на терені Галичини великих концентраційних таборів, назвами яких славною стала гітлерівська Німеччина. Нацисти створили, хронологічно беручи, такі перші табори для „ізоля-цій і перевиховання політичних противників": Дахау, Оранієнбург, Бухенвальд, пізніше багато інших, це все ще до війни на терені райху. Найгірші табори „робочі" і одночасно „екстермінаційні" були вже на занятих польських землях: Освенцім біля Кракова від травня 1940 року (до 18 січня 1945), потім Штуттоф біля Гданська, Майда-нек біля Люблина, тощо.

Багато наших людей вивезли німці до концентраційних таборів на підставі різних закидів: приналежності до ОУН, дезерції з фрон-тів праці, дійсних або здогадних провин при заготівлі сільсько-гос-подарських контингентів, також декого за спекуляцію золотом або іншим добром. Інтервенції на захист людей, що були в концентра-ційних таборах, були майже без винятку безуспішні. Восени, 1943 року зокрема великий був наплив наших людей з Галичини до не-далекого від Львова табору в Майданку біля Люблина. Я відбув у листопаді окрему подорож до Люблина і тут разом з тамошнім представником УЦК д-ром Лонгіном Голейком мали ми докладні розмови з усіма найвищими дистриктовими начальниками в справі звільненя та передовсім полегш. На обіцянках — так і залишилося.

Табора чисто екстермінаційні для масового вбивання, передовсім жидів, були положені на наших західних окраїнах, на холмсько-підляській землі, адміністративно в люблінському дистрикті. Це Бел-зець біля Томашова, Собібор біля Володави, Треблінка біля Соколо-ва підляського. На терені Галичини існували тільки „жидівські та-бори праці", яких завданням було знищення через надмірну працю (Vernichtung durch Arbeit). Один із таких таборів був у Львові при вулиці Янівській 134. В ньому загинуло, від перемучення, поганого відживлення й нелюдських знущань, багато моїх близьких, знайомих і приятелів, з часів праці в адвокатурі та Аптекоуправлінню. Спочатку зв'язок із табором був можливий і можна було час-до-часу передати щось із харчів. Та це тривало недовго. Ця німецька акція — це знову один із парадоксів німецької окупації. При надзвичайно великій по-требі і недостатковій кваліфікованих сил у німецьких установах, добрі і потрібні, в німецькому інтересі, жидівські робітники пропадали в тих таборах. Поруч того німецькі „спеціальні команди" масово ви-стрілювали жидівських професіоналістів.

Варта біля таборів в ГГ складалася з совєтських полонених. Вони одягнені були в чорні мундири і тому мали, загалом, прийняту в Галичині, назву „аскари" або „чорні". Але шовіністична, зловна польська опінія, зокрема у Варшаві, причепила їм назву „україн-ців". І так вона вживається по сьогодні в численних польських і жи-дівських спогадах, а то й наукових чи півнаукових розвідках про часи німецької окупації, не зважаючи на те, що справа була предметом розгляду окремої польської комісії та була офіційно вияснена.

„Післявоєнні дослідження „Головної Комісії Досліджень Ні-мецьких Злочинів у Польщі" виявили, що головні сили, які уживали німці, склалися з поліційної бригади, де служили

злочинці і фольксдойчі та частини армії Власова, зложені з совєтських полонених, яких населення називало звичайно українцями.”²⁵)

В дворічному „спокійному” часі життя Галичини під окупацією німці застосовували інші роди репресій, куди лагідніші. До таких належали постійні арештування окремих людей без ніякої видної причини, а тільки на підставі нічим неоснованого доносу. Такі арештування деколи закінчувалися звільненням арештованого, але часто вивезенням до концентраційного табору. Приємно згадати наші успішні заходи восени 1941 з нагоди арештування проф. Василя Сімовича, а в 1943 з нагоди арештування письменника Панаса Любченка, в 1944 ген. Капустяняського. Справу колишніх невілних депутатів до Верховної Ради Укр. ССР, проф. Михайла Возняка і артиста Йосипа Стадника, вдалося нам вияснити в С Д ще перед арештуванням.

Дошкульними були в деяких містах виселювання й руйнування хат. Такою „діяльністю” вславився староста бережанської округи Асбах. Його „ідеєю” було негайно привести міста округи до порядку. І так у самому місті Бережанах, для естетичного вигляду горн, виселили дрібних власників і їх нові домн зруйнували. Тут мова йшла про власність арійців і справа викликала багато шуму, але всі заходи були безуспішні, бо домів уже не було. В Бучачі знову приводили до порядку Ринок, щоб відслонити старовинну стілеву ратушу, оточену занедбаними дімками бідних, жидівських купців. Тут Асбах не мав ніяких труднощів, бо тих людей викинули з хат і хати розібрали. Також і в Станиславові ствердили невідкладну konieczність перебудови Ринку. Зрівняно з землею кільканадцять придатних до вжитку будинків. Такі речі діялись і в інших містах. І те все в час війни і недостачі помешкань

На галицькому терені не було в тих часах місцевої польської терористичної діяльності в ширшому масштабі, або партизанки, не було також місцевого комуністичного руху або партизанки, бо всі вони не мали ґрунту.

Вважаю писання польських і большевицьких авторів про широкую діяльність місцевих польських або большевицьких відділів, якщо мова йде про часи перед літом 1943 року, тільки перехвалками для пропаганди та взаємного обдурювання.

Щодо поляків, то це видно хочби з праці Едварда Рожска.²⁶) Він подає на основі збірки офіційних документів польського екзильного правління в Лондоні звіти команди „Красвої Армії” про діяльність в краю. Ті численні звіти говорять постійно про польський терен, а тільки в одному місці, і то у звіті з кінця 1943 року, є коротка згадка (ст. 153) про Тернопіль. Там сказано, що якийсь поручник Бомба, „командир польських партизан тернопільської округи”, що „відзначився в кількох випадках в акції проти німців”, заманений большевицькими партизанами на розмову, загинув без вісти.

Зате вже після заняття Львова большевиками, в липні 1944 р. (ст. 237) поданий ширший звіт із повідомленням про долю польських партизан у Галичині:

„1. Большевики трактують терен на схід від лінії Керзона і ріки Сяну як органічну частину СССР.

Наші відділи АК в тих теренах стоять перед двома альтерна-

тивами: 1) повного роззброєння, 2) включення до армії Берлінга (польська армія створена більшовиками — К. П.). Со-вєтська влада оголосила загальну мобілізацію. Командир львів-ської округи зустрівся з ген. Жиммерським (з армії Берлінга — К. П.) і після цього рішив розв'язати свої частини. Його акцію підтримали наші політичні кола. Ми не маємо ніяких дальших відомостей з виленської округи. 2) На терені на захід від лінії Керзона ситуація ще не ясна. Там маємо спорадичні випадки роззброєння, але ще тяжко встановити якесь правило."

Рожек згадує і про те, якто польський прем'єр Міколайчик не пропустив нагоди похвалитися активністю АК на галицькому те-рені. Було це на конференції з Сталіном, у Москві, 3 серпня 1944 р. (ст. 240). Міколайчик оповідав Сталінові, що німці знайшли собі в усіх окупованих краях квіслінгів, але не в Польщі, а „польська АК не маючи танків і артилерії, веде боротьбу п'ять років і переводить саботажі. Ось недавно по наказу польського уряду довкола Львова знищили важкі центри комунікації й фабрики." На те Сталін відповів Міколайчикові холодно, що „не має достатніх доказів на те, щоб АК зробила щось такого, що мало б якесь значення."

Якщо мова про більшовиків, то треба послухати голосу компетент-ного знавця партизанських справ, визначного командира Медведе-ва²⁷⁾ Коли фронт наближався до Рівного, в околицях якого парти-занська група Медведєва діяла від квітня 1942 року Медведєв дістав завдання відступати з німцями на захід у напрямку Львова. Наперед вислали шістьох розвідників, а група 15 душ під командуванням партизана Крутікова мала прийти в район Львова не пізніше 21 січня 1944. Замісник політ. керівника Стехов дає інструкції Крутікову.

„Всього не передбачиш. Всі вапші знають, що їти прийдеться під видом українських націоналістів?" — „Так — вони попе-реджені". „Знають і про те, що треба триматись відповідним способом?" — „Так точно!" „Поводитись треба так як поведать-ся націоналісти, нахабно. Де треба забирайте по селах підводи, харчеві припаси, але знущатись не треба." (ст. 412).

„Я думаю, що вибір вдатний," — сказав Стехов, „коли ми залишилися самі". Він це сказав так бутьоби думає, що я сум-ніваюся в тому, що Крутіков справиться із завданням. Він лю-дина рішуча, на випадок чого — знайдеться, а передовсім він знає порядки бандерівців, спокійно прийнятий буде ними за „свого хлопця". Як ви думаете, Дмитрій Ніколаєвич? — Доку-менти йому потрібні хороші. Краще правдивих. Коля Струтин-ський знає своє діло... Ізза документів у нас не було ніодного провалу."

„По документам" відділ Крутікова називався „спеціальною групою" українських націоналістів, бандерівців, що іде „на зв'язок по дорученням". Стояла дата — 5 січня 1944."

„Із залізною дорогою Рівне-Луцьк-Ковель сусідують Цуман-ські ліси. Зпівночі вони доходять до рейок залізниці. Далі на південь лісів немає, тут простягається відкритий степ, тільки місцями перекинені перелісками. За весь час перебування в лісах Цумані наші розвідники всього двічі-тричі заходили за залізну дорогу. Повертаючись вони доповідали, що партизан там немає. Навпаки, в селах закріпились так звані „бойвки" українських націоналістів. Бойвки неможливі, по 15-20 чо-

ловіків, озброєні німецькою зброєю і служать опорою назначеним гітлерівцями головам громад. Це підтверджували не тільки розвідники, але й товариші, яким вдалося втекти з тих місцевостей від націоналістів. Тому ми й вирішили, що нашим товаришами на чолі з Крутиковим під виглядом зрадників легше буде дістатись в нові лісні простори в районі Львова.” (ст. 413). „Група перейшла границю Галичини. Дорога йшла на Боратин, рідне село Дроздових (двоє членів групи Крутікова — К.П.)... Близько Боратина, за словами Дроздових, повинен знаходитись дімок лісного поляка, якого звали „пан Владек”. Місце зупинки, здавалось, добрим.” (ст. 424).

І так на галицькій землі, де народ, мовляв, „чекав” більшовицького визволення і де, як перехвалюються більшовики, діяла сильна партизанка, більшовицькі партизани, за словами самого Медведева, діяли під видом націоналістів, а допомоги шукали у поляка пана Владка. Група Крутікова так і не дійшла до Львова, бо її розбили німці і „зрадники”.

**

Літом 1943 року прийшов кінець спокійним часам у Галичині.
Кость Паньківський

²³⁾ Whitney R. Harris, Prof. of law — “Tyranny on trial — the evidence at Nuremberg”, Southern Methodist University Press, Dallas 1954, p. 184.

²⁴⁾ dtto pp. 207-208,

²⁵⁾ “Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce”, Warszawa, цитоване в праці W. R. Harris “Tyranny on trial” p. 201.

²⁶⁾ Edward Rożek — “Allied Wartime Diplomacy — A pattern in Poland”, J. Wiley & Sons, New York 1958,

²⁷⁾ Дмитр. Н. Медведев, герой Советского Союза — „Сильные духом”, Военное Издательство Военного Министерства Союза ССР, Москва 1951.

*) Серед галицької молоді, змученої буднями, зокрема серед середньошкілників із нахилом до себевиявлення й пригодництва, йшли розмови. Мені відомий факт, якто гурток львівських гімназистів під проводом Романа Сапуна, сина керівника ІНТ, покинув школу і вибрався на Волинь до УПА. Повідомлення батьками поліція затримала їх на станції в Бродах й повернула до Львова.

ДРУГИЙ ТОМ СПОМІНІВ КОСТЯ ПАНЬКІВСЬКОГО „РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ”

вже складається в друкарні ІСТ-САЙД ПРЕС у Нью-Йорку і вийде весною 1965 року. Ця велика праця матиме понад 400 сторінок друку. Книга в передплаті коштує 6,00 дол. У продажу кошт. — 7,00 дол.

Кошти друку такої грубої книги — дуже високі. Без співпраці приятелів видавництво не зможе справитися з ними. Присилаючи передплату по можливості скоро, допоможете вчасно зібрати необхідні фонди і отримаєте книжку в першу чергу. Тож прохасмо: не відкладайте!

Перший том споминів К. Паньківського, п. з. „ВІД ДЕРЖАВИ ДО КОМІТЕТУ”, ще у нас на складі, але вже в зовсім незначній кількості. Його ціна: 2,00 дол.

Гроші на передплату 2-го тому прохасмо посилати на адресу „Самопоміч” (Selfreliance, Federal Credit Union, 98 — Second Avenue, New York 3, N. Y.). Можна також посилати на адресу „Листів до Приятелів”.

В-во „Ключі”

ПРОБЛЕМИ І КЛОПОТИ РАДЯНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Не хотів би я бути в шкірі Хрущова. Конфлікт із китайськими товарами, поліцентризм у комуністичному русі, рівновага сил у світі захитана в некористь Москви, непокірні сателіти, національні проблеми в СРСР, радянська економіка в сліпій вулиці, сільсько-господарська криза без виходу; - однієї з цих проблем досить, щоб заповнити клопотами навіть таку проворну голову, як голова в Микити Хрущова.

Сьогодні хочу зупинитись тільки на одній з цих тем: — радянська економіка, її актуальні проблеми. Зараз треба пояснити: в сучасну пору, здається, нема такої економічної проблеми, яка не була б актуальною в Радянському Союзі. Але не всіма можна зайнятися у короткій статті.

Терор як господарський чинник

Радянська економіка, це та ділянка, де само життя, не питаючи про дозвіл партійного керівництва, провело і невпинно проводить далі найбільш ґрунтовну десталінізацію. Від часу смерті Сталіна відбулися в економічному житті СРСР величезні зміни. Одним з головних стимулів для змін був той факт, що Радянський Союз мусів вийти з ізоляції сталінської доби. Щоб утриматись у ряді перших держав світу, СРСР мусів вивести свою економіку на міжнародне форум, а це потягнуло за собою безліч наслідків. Життя поставило до дискусії ряд питань, які вимагають розв'язки, а про які давніше навіть згадувати не було вільно.

За Сталіна всі проблеми в економіці, всі господарські кризи, потреби індустріалізації і мілітаризації розв'язував і ліквідував один „господарський” чинник, якого не знає ніяка інша економічна система, чинник, якому на ім'я „тотальний терор”. Але цей фактор уже давно не діє і це теж викликало багато змін, започаткувало процеси, яких зупинити не можна. І тому господарство велетенського комплексу країн треба майструвати більш нормальними засобами.

Якби це було господарство капіталістичної країни чи будь-якої іншої з відкритим суспільством, де ринок є головним регулятором майже всіх господарських дій, де держава залишає суспільству більше чи менше автономії в керівництві економікою, то й тоді справи були б не легкі; бо ж ідеється про країну з найбільш суперечними тенденціями. А що говорити про даний випадок ! Тут маємо діло з режимом, який хоче тримати все у своїх руках неподільно, всім керувати безапеляційно з одного центру, змусити все господарське життя держави, що має майже 230 мільйонів людности, розвиватись у прокрустовому лозі одного централізованого плану; при тому цей режим виходить із догм, які життя давно здало в архів, а від яких він не може відректися, бо вони — єдине виправдання його існування. В таких умовах навіть найгеніальніші економісти не могли б дати собі ради. А Хрущов, який охоче бере на себе роль першого господаря країни, далеко не є геніальним економістом.

Економічний ревізіонізм „народної демократії”

Догматизм керівництва КПРС - це головна проблема радянської економіки; з неї випливають усі інші. Комуністичні керівники країн радянського блоку (Польща, ЧСР, навіть Болгарія, вже не говорю про Югославію) крок за кроком визволяються від життєвих догм економічної доктрини комунізму. Відбувається глибока ревізія теоретичних тез у колах учених — економістів Польщі й ЧСР. Економісти — теоретики країн „народної демократії” широко обговорили проблеми планування і довели, що дотеперішня система в їх країнах, сперта на системі радянській, не виправдалась і стала перепороною економічного поступу. В Польщі і в ЧСР чути дуже відважні голоси в переоцінці економічної науки Заходу.

Але ревізія не обмежується до сфери економічної теорії; вона переходить в економічну практику. Згідно з економічною доктриною марксизму в соціалістичному господарстві немає місця для приватного сектора. І досі так було в усіх комуністичних країнах (єдиний виняток становило сільське господарство Польщі, де 88% землі у приватній власності селян). Сьогодні Польща, ЧСР і Болгарія допускають приватний сектор у різних галузях господарських послуг і ремесла, а в ЧСР держава продає житлові будинки у приватну власність громадян. Тенденцію до приватних форм господарства спостерігається в усіх країнах „народної демократії”. Для такого явища можуть бути два пояснення: 1. або це тільки тактичний відступ на зразок колишнього НЕП-у, 2. або це еволюція комуністичної системи під тиском вимог життя, відступ від догматичних позицій, перехід до прагматизму, що може мати тривкіші наслідки: вилім у досі безкомпромісовій системі і початок нових суспільних процесів. В якому напрямку може піти розвиток, сьогодні важко сказати. Один із можливих варіантів дає Югославія, інший Румунія, ще інший Польща.

Недавно на з'їзді професорів у Београді виступив голова Ради югославських професорів, Вукманович-Темпо, з заявою, яка перекреслює одну з основних тез економічної доктрини комунізму. Він сказав: „Високий життєвий рівень це не тільки мета всієї економічної діяльності соціалістичної держави, але й передумова її інтенсивного економічного розвитку.” Але це ще не все, він говорив далі: „Низька заробітна платня і замала купівельна спроможність населення неможливіють швидкий економічний розвиток і таким чином гальмують темпи економічного росту країни.” Щоб зрозуміти революційний зміст такої заяви, треба нагадати, що досі найсвятішою догмою „соціалістичної економіки” комуністичних країн була теза про те, що єдиним стимулом економічного розвитку є капіталовклади. А щоб їх мати по змозі якнайбільше, треба тримати можливо на найнижчому рівні зарплату працюючих. Югославські комуністи, за благословенням Тіта, порвали з тією тезою.

Тимчасом керівники КПРС нічого більше не бояться, як ревізіонізму, зокрема ревізіонізму в економіці. Але життя змушує навіть їх до відступу.

Чотири можливості радянської економіки

Недавно Економічна комісія ООН оголосила ту частину свого звіту, яка дає огляд економічного стану країн східної Європи включно з Радянським Союзом. Передтим як говорити про звіт, нагадаю

доповідь Хрущова на сесії Верховної Ради СРСР 13 липня 1964 р. Хрущов заявив, що промисловість СРСР за останні роки зростала приблизно дев'ять відсотків річно. Звіт Економічної комісії ООН стверджує, що національний дохід в СРСР 1962 і 1963 років зріс тільки на три відсотки, коли 1960 і 1964 років ріст становив шість відсотків. Не тільки в СРСР, але в усіх країнах східної Європи, значно змаліли темпи економічного розвитку порівняно з попередніми роками. Румунія була єдиною країною в радянському блоці, яка зберегла високі темпи, завдяки тому, що румунське керівництво виділило пропорційно до інших країн значніші суми для легкої промисловості. Такий стан сповільненого розвитку, як передбачає Економічна комісія, може тривати ще два роки. Перший, хто від цього терпить, це споживач. Усупереч усім деклараціям партійної пропаганди, за даними Економічної комісії, реальний особистий дохід населення СРСР у 1963 році зріс не більше як на 1-2 відсотки. Всупереч усім заявам керівників, відповідальних за радянську економіку, мовляв, кожного року виділяється щораз більше капіталів для легкої промисловості, в дійсності капіталовклади в цій ділянці були двічі менші як у важкій промисловості.

Американські експерти, які вивчають причини перебоїв у радянській економіці, гадають, що є дві головні причини: азартне форсування військової промисловості (починаючи з 1958 р.) і великі кошти „освоювання космосу”. На думку професора Наттера, валова продукція радянської промисловості становить яких 30 відсотків продукції США. Це страшенно мало, коли взяти до уваги, якими величезними ресурсами і людськими можливостями розпоряджає СРСР. Дослідники радянської економіки дивидше чи пізніше, доходять до одного висновку: СРСР мусить перебудувати цілу економічну систему. І проф. С. В. Наттер є цієї думки. Він гадає, що радянське керівництво має до вибору один із чотирьох шляхів для перебудови економіки: 1. поворот до методів сталінського терору, 2. перехід до повної децентралізації і допущення приватної ініціативи, 3. провокування нових конфліктів у міжнародних відносинах на зразок китайських комуністів, 4. дістати більшу економічну допомогу від США, наприклад, десять мільярдів кредиту, про що вже були натаки.

Чого не міг передбачити Карл Маркс

Як теоретик так і практик господарського життя в СРСР відчують те саме, що вже голосно сказали західні економісти: так далі йти не можна. І від кількох років у російських економічних журналах та спеціальних виданнях відбувається широка дискусія на економічні теми. Вона — лише слабкий відгомін того шукання, яке має місце в закритих кабінетах і конференціях. Радянські економісти вже усвідомили собі, що народне господарство не може розвиватися без економічної науки, а радянська економічна наука не можлива так довго, як довго економічне мислення комуністів спирається на фальшиві засновки.

Досі радянська економіка спирається на певних принципах, сформульованих Марксом яких сто років тому. Карл Маркс зробив деякі, можна сміло сказати, геніальні відкриття щодо „законів” сучасної йому капіталістичної системи. Без його відкриттів було б важко зрозуміти не тільки тодішній капіталізм, але й тодішню добу взагалі. Та за сто років багато дечого, і то ґрунтовно, змінилося в економічному

житті Заходу. В конфронтації з цими змінами Марксові „закони” капіталістичного розвитку, це віджила минувшина, а його передбачування майбутнього само життя здемаскувало як фальшивку. Одначе схильні до догматичного мислення російські комуністи досі не спроможні сприйняти цієї правди. Вони, а за ними й західні комуністи, міряють ще й досі сучасну дійсність Марксовими мірами. Більше того: російські комуністи зробили Марксові принципи основою для побудови соціалістичної економіки, хоч Маркс не створив для цього ніяких теоретичних, наукових підстав.

Коли Карл Маркс працював над своїм „Капіталом” при столовій лампі в бібліотеці Британського музею, він не передбачив — і не міг передбачити — що станеться, коли авангард пролетаріату здобуде владу від капіталістичних експлуататорів. Якби Карл Маркс воскрес, він би жакнувся, побачивши, що зробили, посилаючись на його ідеї ті, хто вважає себе авангардом пролетаріату.

За всю добу сталінського панування не було в СРСР економічної науки. Був ряд економістів, які зміли цитувати Маркса відповідно до кожнокчасної політики партії. Під кінець тієї доби з’явилися 1952 р. „Економічні проблеми соціалізму” Сталіна, але й це не мало нічого спільного з наукою. Зрештою в тих примітивних умовах економічного життя, в яких Сталін проводив індустріалізацію, мілітаризацію і колективізацію, можна було обійтися без науки. Економічні питання були до брутальності прості; як найвища інстанція, все вирішував апарат тотального терору.

Затоварення на 2,5 мільярди карбованців

За Хрущова все стало мінятися, усі стосунки, економічні та суспільні, стали пливкими — і дуже складними. Дві епохи радянської економіки ілюструють, наприклад, побудова Дніпрогесу і побудова баз для штучних супутників Землі; побудова „соціалізму” в одній країні (за Сталіна) і пов’язання радянської економіки з міжконтинентальними організаціями (за Хрущова). Життя покотилося понад головами керівників КПРС. Економіка величезної країни виросла понад можливості радянських плановиків охопити цілість, зрозуміти співзалежність різних величин, привести до гармонійної співпраці різні галузі господарства, усвідомити тенденції розвитку.

Один цікавий епізод проливає жмут світла на цю ситуацію. Радянські економісти були неприємно заскочені, коли Центральне Розвідувальне Управління США оголосило зведення своїх експертів про радянську економіку. Вони не вірили, що можна підбити підсумки сучасного стану економіки СРСР на основі тих даних, які дає офіційна статистика. І тільки партійні пропагандисти відгукувалися, голословно заперечуючи не дуже світлі для радянської економіки твердження американських знавців. Це зовсім не значить, що в СРСР нема поважних учених серед економістів. Сьогодні, на відміну від того, що було за Сталіна, є в цій ділянці вчені різного профілю й різної величини. Але вони мають зв’язані руки офіційними догмами, яких фальшивість самі добре знають, і вони не мають найбільш необхідних матеріалів (дат, цифр, фактів), щоб звести поодинокі галузі в одну цілість. А що вже говорити про те, щоб розв’язувати пекучі питання з погляду цілості господарського процесу.

Візьмімо будь який приклад. „Правда” (9. липня 1964 р.) повідомила, що в магазинах і крамницях є на два з половиною мільярда

карбованців забракованих товарів, яких ніхто не хоче купувати, хоч потреби на даний асортимент товарів далеко не заспокоєні. Та брак є в усіх ділянках господарського життя: від чобіт і книжок до найскладніших машин та апаратів — усюди, в магазинах, на складах і заводах, повно продукції, яка або не потрібна там, де вона є, або не надається взагалі для вжитку. Якби це все обрахувати, вийшло б значно більше мільярдів.

Але обмежимось до браку в товарах ширшої потреби. Радянська система — єдина економічна система у світі, де підприємству оплачується продукувати брак. На Заході фірма, яка дає брак, мусить збанкрутувати. В СРСР така фірма виконала план і дістала за це премію — навіть, коли її продукція суцільний брак.

Покупець - споживач критикує і вимагає

На сесії Верховної Ради 13 липня Хрущов скаржився: „Не провадиться належна боротьба за розширення і поліпшення асортименту товарів народного споживання. Все це викликає справедливі нарікання трудящих." І Хрущов вимагає: „Підвищення якості виробленої продукції — це тепер одно з центральних завдань, воно повинно бути розв'язане, щоб то не стало." Наголошую останню фразу „повинно бути розв'язане, щоб то не стало". І за Хрущовим уся преса повторяє: „Різка поліпшення якості товарів масового вжитку — одно з головних завдань." Агітатори, які це пишуть, можливо не розуміють, але Хрущов має голову, яка може зрозуміти: без радикальної перебудови всієї системи планування, перебудови організації та розподілу — досягти цього не можливо. Хрущов — демагог, і він, не закінчуючись, заявляє: це повинно бути розв'язане, „щоб то не стало". А чи він ладен піти на ґрунтовну перебудову? Чи він ладен відректися тих марксо-ленінських догм, які стоять поперек шляху до такої перебудови? Смію сумніватися.

„Комсомольська правда" пише: „Треба запровадити тверде правило, що перед покупцем за якість товару має відповідати передусім той, хто його випродукував." Принцип дуже гарний і правильний. Але щоб він у радянських умовах став діючою силою в господарському житті, для цього потрібно майже революційних змін у структурі радянської економіки. Крім того покупець-споживач мусів би дістати певне мінімум можливості контролювати радянський ринок. Тимчасом досі, якщо йдеться про цього споживача, система цілком сталінська. Потребами і смаками покупця, масового споживача, ніхто не цікавиться. Він повинен брати те, що згідно з центральним планом випродукували фабрики, не дивлячись на якість продукції. Однак покупець змінюється. Сталінського терору нема, а товарів стало більше, тому він вибирає, браку не хоче і брак затоварює магазини на мільярди карбованців. Бюрократи в центральних органах з тугою згадують „старі добрі часи", коли покупець брав, що йому давали, і мовчав. Сьогодні він критикує і вимагає. Видно, його голос щось значить, коли Хрущов (у доповіді на сесії 13 липня) станув по його боці.

Харківський професор зробив початок

Хрущов дав досить критичну оцінку радянської торгівлі: ще недавно це була не торгівля, а розподіл товарів, тільки без карткової

системи. Хрущова треба поправити: ще досі радянська торгівля не є справжньою торгівлею, де про асортимент товару та його якість рішає покупець, де продуцент і торговець достосовуються не тільки до потреб, але й до смаків консумента. Щоб цього досягти, (повторюю) треба перебудувати не лише саму торгівлю, але і всю систему планування.

До цього змагає ряд просктів різних економістів, починаючи від Харківського професора Евзебія Лібермана. Коли він виступив два роки тому, його закричали догматики, мовляв, це поворот до капіталізму. Але від того часу не втихають дискусії і щоразу з'являються нові проскти, які в основному виходять із засновків Лібермана, напр. пропозиції Б. С. Немчинова, Б. А. Трапезнікова. Догматики далі продовжують бунтуватися проти кожної нової думки, але життя сильніше. Два з половиною мільярди карбованців затоварення змушують навіть найтвердіші голови призадумуватись. І вже допущено різні експерименти. Є навіть такі заводи, які працюють на принципі зиску (страшне слово для догматиків!). Можна сказати, що Радянський Союз заливає сьогодні хвилю господарського експериментування.

Та які б не були ці експерименти, вони ще не заторкують центральних проблем радянської економіки. Це передусім проблема планування, і ряд питань, від яких вона залежна: формування ціни, вартість карбованця, розподіл ресурсів, розподіл робочої сили, теорія попиту, військова промисловість (що коштує зброєння), статистика.

„Ви ніколи не знайдете винного за цей хаос”

Система радянського планування була випрацювана 1929 і наступних років і в основі вона втрималася до сьогодні. Але вона вже давно не відповідає сучасній структурі радянської економіки, де майже з кожним днем справи стають складнішими. За останні роки московська „Економічна газета” оголосила масу матеріалів, які демаскують цю систему і виявляють, яким гальмом вона стала в розвитку господарського життя.

Починаючи з 1957 р., Хрущов проводить ряд реформ з метою поліпшити систему планування. Постає широка і складна сітка планувальних органів. Це було наслідком того, що Хрущов не відважився на одну ґрунтовну реформу і хитався між протилежними тенденціями. Від цього становище не поліпшилось, а сталося радше навпаки, як це заявляє ряд учасників економічної дискусії, головні керівники підприємств. Спочатку Хрущов пішов на децентралізацію. Але, коли в центрі спостерегли, що це відкрило двері місництву, знов прикрутили гайки і пішли в напрямку ще більшого централізму в плануванні.

Голоси в пресі показують до яких курйозів доводить радянське планування. Але байдуже за курйози. Головніше, що марно пропадають велетенські цінності. Хто винуватий? Високий урядовець із держплану відповів: „Ви ніколи не знайдете справді винної особи... Я запевняю вас: як би хтось зголосився і сказав — я відповідаю за цей хаос і мене треба покарати, ніхто б йому не повірив”. Іншими словами, винна вся система.

У цій системі працюють не одні тільки бюрократи-догматики. Там є і розумні голови, багато таких людей, що з партією не мають нічого спільного. Але вони в радянських умовах не могли засвоїти модерних методів економічного мислення, не могли навчитись того,

що на Заході називають „макроекономічний підхід” до явищ господарського життя.

Радянська валюта — економічна фікція

Не можна налагодити планування, доки не розв'язано елементарних проблем становлення ціни. Кожному відомо, що ціна в радянських умовах не має ніякого відношення до ціни в економічному розумінні. Радянська система цін з економічного погляду цілковито ірраціональна. Це величина, довільно визначувана урядом у залежності від того, скільки влада хоче стягнути з покупців податку, замаскованого під видом ціни. Проблема ціни пов'язана з питанням, що таке вартість. Ці теми дискутують від 1956 р., але досі не знайшли розв'язки, бо економісти-теоретики за вісім років не могли домовитися з партійними ідеологами.

У закордонній торгівлі радянські економісти послуговуються виключно цінами капіталістичних країн. З цього постав такий анекдот: Чи можлива комуністична революція в світовому масштабі? Неможлива, — бо якщо комуністам вдалось би завоювати весь світ, вони мусили б залишити одну країну з капіталістичним устроєм, щоб мати на кого орієнтуватись у визначуванні цін. — І в цьому жарті є велика правда.

Рациональне планування не можливе без вирішення проблеми карбованця. Комуністична пропаганда каже, що радянська валюта — найтвердіша в світі, але радянський карбованець з економічного погляду це фікція. Він теж поняття ірраціональне, і тому не може бути мірою ні цін ні вартости. Ним не тільки не можна користуватись у закордонній торгівлі, він утруднює і внутрішню торгівлю. Бонаприклад, один карбованець є інший для покупця важкої індустрії, інший для покупця споживача, а ще інший для військової промисловости. Через те радянський плановик не може оцінити попиту споживача ані вартости військової оборони.

Статистика на службі політичної мітології

Радянські плановики і взагалі економісти мають багато слушних претенсій до радянської статистики. Бо без статистики, тобто без правдивої інформації, не можна вести господарства в ніякому устрої, а що вже говорити про централістично керовану економіку СРСР. Тимчасом до недавня вся статистика була суворо засекреченою ділянкою. За Хрущова справи поправились, але тільки частково. Головний недолік у тому, що статистика не співпрацює з плануванням, що статистика має за мету не господарську інформацію, а певні політичні завдання (служити пропаганді).

Радянська статистика має передусім підтримувати міт про високі показники економічного розвитку СРСР і доводити, як швидко порівняно з капіталістичними країнами росте національний дохід і добробут населення в СРСР. Упродовж багатьох років міт про високі показники був головним козирем комуністичної пропаганди. Він мав доводити, що комуністична система найжиттєвіша в світі, що радянський зразок індустріалізації найправильніший, що СРСР швидко дожене і випередить найпереводіші країни Заходу. Не можна запелечити, що цей міт довгі роки приносив значні користі керівництву КПРС, головню в економічно відсталих країнах Африки, Азії та Пів-

денної Америки. Але цей міт валиться, якщо вже не провалився, на наших очах.

Важливо усвідомити собі, якою важкою ціною комуністи втримували цей міт. На Заході високі показники економічного розвитку досягаються підвищенням продуктивності праці, в Радянському Союзі форсованими капіталовкладами у важку індустрію за рахунок розвитку легкої промисловості, тобто зі шкодою для споживача, коштом життєвого стандарту 200 мільйонів населення. Але форсувати за високі показники в безконечність — не можливо. Приходить пора, коли таке форсування стає абсурдом. Бо навіть у найбільших фанатиків цього міту відкриваються очі, коли вони роздумують над таким фактом: завод-гігант „Уралмашзавод” працює півтора року, напродукувавши масу машин, і не може їх збути. В радянській пресі безконечною чергою подають факти — назв'їм це — „металевого затоварення”: заводи пересичені сталлю і машинами, які їм непотрібні. Політика форсованих капіталовкладів заради високих показників довела до абсурду саму ідею радянської економіки, ідею односторонньої індустріалізації без уваги на жертви з боку населення.

Аналіз економічного розвитку західної Європи, США та Японії показала неупередженим економістам в СРСР дві важливі правди: 1) високий рівень споживання цілком сумнівний з високими показниками економічного розвитку; 2) тільки всебічний розвиток народного господарства, без штучного підвищування показників, без одностороннього роздування одної галузі, забезпечує ріст загального добробуту країни. — Усвідомлення цих істин означає кінець міту про показники.

В полоні магічних 100 відсотків

Тенденція штучно підвищувати показники росту ще сильніше виступає при іншому політичному завданні радянської статистики: довести, що в комуністичному устрої національний дохід росте швидшими темпами як у капіталістичних країнах. Для цього завдання радянська статистика випрацювала зовсім іншу від західної методу підрахунку національного доходу, таку методу, яка без фальшувань мусить показати вищі темпи.

В Радянському Союзі національний дохід складається зі суми валової продукції всіх державних і громадських підприємств. На Заході береється тільки вартість кінцевої продукції, а це означає, що на відміну від радянської системи — вартість сировини і півфабрикатів рахується тільки один раз у готовому продукті. Наприклад, на Заході чоловічий костюм рахується тільки один раз, в СРСР тричі: як вовна (продукція колгоспу), як тканина (продукція мануфактурного заводу) і як костюм (продукція кравецької фабрики). Це саме стосується всіх інших виробів: дерево — доски — меблі, руда — сталь — машина.

Можна дискутувати, котра метода краща, але не можна не погодитись у тому, що західна і радянська, це зовсім відмінні методи. І тому національний дохід тут і там дає зовсім інші висліди, які не надаються для порівнювання. А саме такими порівнюваннями жонглює комуністична пропаганда.

Є ще інші чинники, які впливають на штучне підвищування темпів росту національного доходу в СРСР. Для радянського підприємства найважливіше завдання — виконати план, точніше кажучи, по-

казати владі, що досягнуто сто відсотків. Для радянського робітника головне — показати, що він виконав норму. Від самого низу аж до гори, від робітника і директора заводу аж до уряду республіки і все-союзного міністра даного resortу діє одна тенденція — штучно підвищувати показники продукції. Тимчасом у капіталістичних країнах діє тенденція протилежна: применшувати показники продукції, бо від величини продукції залежить висота різних податків.

Цікаво ствердити, що дотеперішні методи обрахунку національного доходу вже не задовольняють радянських економістів. Недавно академік Струмлін виступив із зовсім революційною теорією.

Погоня за "довгим карбованцем"

Плинність робочої сили належить теж до важких проблем радянської економіки. Люди масово мандрують з місця на місце, шукаючи кращих умов праці. Партійна пропаганда, яка веде завзяту кампанію проти тих, що ганяються за "довгим карбованцем", має мало успіху. Журнал „Комуніст” подає, що на деяких машинобудівних підприємствах Москви стан робочої сили міняється на 20-30 відсотків річно. „Комсом. правда” повідомляє, що плинність кадрів на будівництві Братської ГЕС досягнула 90 відсотків 1962 р. „Соціаліст. труд” інформує, що в одному Красноярську наслідком плинності робочої сили втрачено півтора мільйона робочих днів в одному році. Плинність кадрів приносить народному господарству велечезні втрати, плановикам утруднює планування, керівників підприємств ставить часто перед непосильні завдання, наново вишколювати людей, комплектувати виробничі колективи.

„Економ. газета” і „Комсом. правда” незалежно одна від одної провели опитування і дійшли до цих самих висновків: половина тих, які змінили місце, незадоволені умовами праці і побуту, друга половина міняє працю з родинних мотивів (щоб бути разом з родиною), отже практично з цих самих причин. Обраховано, що робітник тратить пересічно 32 дні, а 15 відсотків навіть 60 днів, щоб влаштуватись на новому місці. Якщо він всетаки бере на себе цю втрату, це свідчить, які важкі умови праці і життя робітничого загалу в СРСР. Плинність робочої сили це один з проявів боротьби робітника за свої права

Це лвище жваво обговорюють радянські економісти. В питанні, як зарадити плинності кадрів, зазначились два напрямки — консерватори і ліберали. Перші виступають проти будьяких поступок робітництву; в їх оцінці люди, які міняють працю, шукаючи кращих заробітків, це елемент ворожій соціалістичному суспільству, заражений буржуазною ментальністю. Проти плинності кадрів вони знають тільки адміністративні, дисциплінарні заходи. Другі — в дусі пропозицій Лібермана — пропонують господарські реформи: широко застосувати принципи матеріального заохочення і зацікавлення. Їх підтримують деякі діячі радянських профсоюзів, які прагнуть здобути більше прав для робітництва. За ким піде режим — невідомо. Покищо влада погрожує „трудохим паспортом”, який має прив'язати робітника до місця праці. Але тенденція розвитку йде в тому напрямку, що робітничі маси дуже повільно, але постійно, здобувають собі вплив, змушуючи режим рахуватися з їхніми потребами. Цьому процесові сприяє загальне становище: нестача робочої сили внаслідок воєнних втрат.

Партійному керівництву щораз важче

Важких і важливих проблем у радянській економіці — більше, але тут не можливо дати повної картини. Я хотів показати такі з по- між них, які, як мені здається, належать до найважливіших. Вони ставлять перед радянськими економістами невідкличне завдання — створити наукову теорію радянської економіки, бо без цього нема розв'язки найбільш пекучих питань господарського життя. Радянські економісти здають собі справу з того, що власними силами вони не зможуть цього досягти: потрібна допомога економічної науки буржуазного світу. В СРСР стали масово студіювати західних економістів. Коли за 20 сталінських (1930-50) років переклали тільки одного Кін- са, то за останніх 15 років переклали приблизно 50 західних авторів. Сьогодні „відкривають” кращих економістів дореволюційної доби, що, між іншим, doprowadило до відкриття визначного теоретика попиту — економіста українського походження, Євгена Слуцького.

Перед вимогами об'єктивної науки мусить відступити партійне керівництво зі своїми ірраціональними мітими, марксо-ленінськими догмами, волонтаристичними амбіціями перетворювати природу лю- дини. Наскільки відступить, і якими темпами буде відбуватися цей по- ступ, не можна сказати. На всякий випадок, у цьому напрямку йде економічний розвиток. Мірою того, як ця тенденція поступатиме, здо- буватимуть щораз більший вплив економіст-теоретик, безпартійний експерт, економіст-практик, керівники заводів, комбінатів. Одночасно малітиме вплив політика на економічне життя, вплив ідеолога, ко- місара.

Вже сьогодні партійна влада тратить можливості охоплювати то- тально своїм контролем усе господарство. Партійному керівництву щораз важче керувати економічним життям безпосередньо. Важче контролювати попит власного населення, важче накидати волю своїм сателітам. Комекож, що мав узяти під контроль Москви все госпо- дарське життя країн „народної демократії”, практично розлетівся і сьогодні питання в тому, якими новими організаціями замаскува- ти цей факт.

Це все розкриває нові перспективи, промочує дорогу новим про- цесам, стимулює тиск низів на владу. Розвиток економічних (кон- кретно, виробничих) стосунків, згідно з догмою, яка зобов'язує в Радянському Союзі, впливає на формування ідеологічної надбудо- ви. Суспільство, яке рахує електронними машинами, яке здобуває космос і запускає ракети на Місяць, не може в духовій ділянці задо- вольнятися тим примітивним кормом, що його дає соціалістичний реалізм. — Час уже більше не працює на користь комуністичної диктатури.

Михайло Добрянський

Франції дали до товариства Ні- меччину, як Сократові — Ксанти- пу: — на те, щоб дати Франції нагоду перемогти саму себе.

Henry de Montherlant
франц. письменник.

Атомової бомби дає людині мож- ливість досить докладно уявити собі пекло.

Halldor Laxness
ісл. поет, наг. Нобля

3 КРИТИЧНОГО ПОГЛЯДУ

Три місяці проминули від того дня, коли українське суспільство ЗДА і його гості віддали поклін Шевченкові, відслонюючи пам'ятник у Вашингтоні. Це було глибоке переживання єдності в обшчі духового провідника нації. І це була маніфестація перед світом незламності української громади в її боротьбі за виконання заповітів Шевченка.

В попередньому числі нашого журналу підкреслено психологічне і політичне значення свята 29-го червня. Тоді редакція журналу свідомо стримувалися від критичних завважень, щоб не мутити ясних настроїв, винесених із Вашингтону. Світилися очі щирих, неpolітичних громадян. Раділи вчені, оповідаючи про свої враження. При всіх застереженнях, і політичні люди признавали успіх. Сьогодні, з дальшої перспективи, пора відмітити і слабину цього свята.

Звертатимемо увагу не на технічні недомагання. Вони були, та це дрібні речі в порівнянні з прикритими хибамі. Технічні неув'язки — це частково випадковості, і частково наслідки браку досвіду в організації таких велелюдних маніфестацій. Не можна відмовити впорядковим свята, Комітетові Пам'ятника Шевченкові, бажання і зусиль, щоб ці технічні питання поладити якнайкраще.

Зупинимось на хибі, які були прогріхами проти двох головних цілей: маніфестації політичної волі українського суспільства і маніфестації його духової єдності, коли мова про боротьбу за спільні цілі. Це не були дрібні, мимовільні недолади, але — або поважні тактичні помилки, або свідомо довершені провини.

Як виглядає політична сторінка подій, коли дивитися критично. Що означає відсутність, повна непричасність американських урядових чинників? Наші часописи підносили це питання, але вичерпної відповіді від Комітету Пам'ятника Шевченкові не було. Як пояснити, що не було навіть письмового привіту від Президента ЗДА? Українські господарські організації, навіть окремі газети, дістають з нагоди ювілеїв такі привіти. Не беремося забавляти наших читачів і оманювати суспільство, представляючи такі формальності як особливі успіхи. Це ж не президент поладжує такі справи, але його канцелярія. Це чемностеві формальності без більшого значення. Але коли канцелярія не виконала такої звичайної чемностевої формальності в відношенні не до однієї організації, не до однієї газети, але в відношенні до всього українського суспільства, і то при нагоді вшанування у столиці держави духового творця світової слави, — то це вже не дрібна, чемностева справа. Канцелярія президента мусіла мати відповідне доручення. Це була урядова контр-маніфестація, свідомий акт політичного значення.

Найпростіше було б звалити всю вину на наших „воріженьків“, що — поки згинуть „як роса на сонці“ — пакостять, фальшиво інформують урядові чинники, наставляють їх ворожо проти нас. Але це значило б приписувати тим воріженькам, чи з „Вашингтон Посту“, з „Нового Русского Слова“, чи колам, що стоять за цими газетами — впливи яких вони насправді, і аж у такій мірі, може і не мають. Мабуть слушніше буде припускати, що із української сторони були якісь незручні кроки, які казали урядовим колам ігнорувати свято, а колишньому президентові Трюменові, який згодився очолювати Почесний комітет, відмовитися від участі.

Те, що під пам'ятником промовляв колишній президент Айзенгауер, вважаємо успіхом. Це мабуть заслуга проф. Лева Добрянського і його зв'язків із республіканською партією. Однак, цей політичний успіх ослаблений відсутністю представника чи представників другої, Демократичної партії, і то партії, яка тепер при владі. Виглядало б, що все українське суспільство впряжене до воза Республіканської партії, що воно — це тільки причіпка до нього. Виглядало б, що наша політика в ЗДА поставила на одну карту, як бувало не раз в українській політиці взагалі. Пізніше стверджувалося, що це велика помилка. Невже її повторено й тепер?

Сподіваємось, що політична централь українців у ЗДА, УККА, і Комітет Пам'ятника Шевченкові, докладно проаналізують причини цього явища. Передусім, щоб не повторити помилку, а далі щоб одверто вияснити суспільству цю справу. Поки цього вияснення немає, широкі маси збувають усе наріканнями на воріженьків, а політично думаючи люди скидають вину на проф. Добрянського, активного діяча і УККА, і одночасно американської Республіканської партії. Мовляв, він, щоб зміцнити свою позицію в партії, приносить їй як віно — українське суспільство в ЗДА.

Ми далекі від того, щоб бачити лихо у впливах проф. Добрянського. Навпаки, вважаємо те, щоб проф. Добрянський добився значення в Республіканській партії, корисним з українського погляду. Жаль тільки, що досі ніхто з українців не вмів здобути для себе, і цим самим для українського суспільства, подібного становища в Демократичній партії. Прихильники Демократичної партії виявилися безсильними і в УККА, і Комітеті Пам'ятника, коли допустили до враження, неначе провід українського суспільства в ЗДА зовсім опанований республіканцями.

Тому підводячи підсумки, мусимо ствердити: те, що владна, Демократична партія, і уряд ЗДА маніфестаційно були неприсутні, підтримує політичний успіх і політичне значення Шевченківського свята в Вашингтоні.

Перейдемо до другої справи, до маніфестації нашої єдності в обличчі творця новочасної української нації, її духового оформителя, Тараса Шевченка. Ця справа мала голосний відгомін у нашій пресі. Українське суспільство, без різниць партій і віровизнань, давні і новоприбулі, східні і західні, — достойно заманіфестувало цю єдність. Чи політична верхівка стояла на рівні суспільства?

Сумно ставить таке питання. Ще сумніше давати на нього заперчливу відповідь. Тут вияснень і здогадів не треба. Тут не ходимо напотемки, але серед білого дня. В грамоті вмурованій у пам'ятник, названі різні, більше і менше важливі, особи. Але остенційно поминаємо особу Президента Української Народної Республіки в екзилі. Це образа нанесена більшості політичного організованого суспільства.

Як це розуміти? Насувається аналогія до того, про що була мова раніше. Зроблено це під натиском однієї партії, яка завдяки особистим зв'язкам і своїй загальності має впливи в УККА і мала впливи в КПШ. Там створювалося враження, що українське суспільство — це причіпка Республіканської партії. Тут можна говорити вже не про враження, але про факт, що політична верхівка суспільства ЗДА, себто УККА і його еманация — КПШ, діяли за наказами т. зв. Пар-

тії визвольного фронту. Що ця партія не признає Президента УНР в екзилі — це сумно, але до цього ми привикли. Це сучасний відгук вічної отаманщини. Але де були представники партій, організацій, які заявляють свою вірність українській державі, створеній революцією 1917 року? Знову не обвинувачуємо тільки одну сторону! Невже організації й партії, вірні УНР, аж такі безсилі, і аж такі безвольні, що не здобулися бодай на одвертий протест під час складання програми свята? Чи може вони самі підносили руки і схвалювали пропуск призища Президента Української Народної Республіки?!

Знову факт, що підірвав національну єдність, маніфестовану українським суспільством 29-го червня; факт, що скаламутив святочний настрій і ввів у суспільство елемент незгоди і обурення.

**

Вкінці ще один прикрий недолік, що виходить поза рами технічних випадковостей і недоглядів. На нього пошепки звертають увагу представники духового світу. На святі відслонення пам'ятника в Вашингтоні було місце для всіх, тільки не для тих, що їх можна назвати первородними нащадками Шевченка; не було відповідного місця для працівників культури: письменників, мистців, музик, науковців. Закид слухний. Під пам'ятником — промови! На бенкеті — промов до переситу, до зануди! І як додаток, як декорація для пристойності — концерти. Давніше, під час великопанських пирів, у бічних кімнатах, пригравали вельможам для розваги — камерні квартети. В наші часи, в Білому домі, мистецькі імпрези здобули собі місце не служебної прикраси, але культурних подій, за якими з повною увагою стежать найвищі державні достойники. Наші рідні вельможі повеліся по давньому... В головних залах — застільні промови; в бічних — концерти для народу.

Де причина цих явищ? Є в них щось із хворобливого, інфантильного ексгібіціонізму. Це слово означає не тільки статеve збочення. В словнику Вебстера подане ще таке пояснення для нього: — це нахил до самовдоволеного вияву або показу з метою звернути на себе увагу... Такий „промовний” ексгібіціонізм — це зараза поширена не тільки серед політиків, але також серед учених і мистців. Політичні маніфестації, концерти, засідання, навіть панахиди — стають нагодами для себевияву ексгібіціоністів. Показати себе перед масами, і якнайдовше триматися на сцені — стає необорною похиттю цього роду недужих.

Це приводить до дивного кві про кво... На сцену великих лицедійств, як Шевченківська маніфестація, вриваються організатори і технічні оператори. А для осіб, що повинні бути акторами на сцені, — немає місця.

Та знову не обвинувачуємо тільки одну сторону. Невже при складанні програми не було нікого, хто звернув би увагу на те, що Шевченківське свято це не показ політичних красунь? На те, що промовами вбивасмо наші імпрези! На те, що роля аранжерів і техніків і касирів із театральної будки — і роля акторів на сцені, — це дві зовсім інші речі! Чому не було, і чому тепер не чути одвертих протестів проти того, що працівників духа у нас ще досі стараються тримати в передсінках панських салонів! Справа ще далі пекуче актуальна. Перед організаторами свята, Комітетом Пам'ятника Шевченкові, стоїть завдання розумно і достойно ужити поважні гроші (закінчення на 50 ст.).

ВІДГУКИ ДНЯ**ПАМ'ЯТНИК І ТАК ДАЛІ...**

Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, Богу дякувати, стоїть відкритий. Одна земля з Канева приїхала і відїхала назад, друга залишилася... Ще довго будуть радувати серця учасників гарні спомини... Площа коло пам'ятника опустіла, тільки, кажуть, у місячні ночі якісь дівочі постаті танцюють довкола нього, а якісь чоловічі стоять збоку і вуси підкручують. Це — плітки і закиди. Воно й не може бути інакше. Раз робиться якесь велике діло, то мусять бути менші чи більші недотягнення, перетягнення, затягнення чи обтягнення. Плітки лишімо танцювати, помучаться, то перестануть. А як котрась і далі буде танцювати, то напевно знайдеться якась рада на неї.

Але щодо закидів, то з деякими можна побалакати.

Кажуть — був клопіт із землею з Шевченкової могили... Українці від віків мають клопіт зі своєю землею, то їй не дивота, що й тут він трапився. Цей був би не трапився, якби обидві сторони були подумали. Одні — заки не прийняли, а другий — заки відвіз.

Кажуть, що письменники повинні були брати більш репрезентативну участь у відкритті пам'ятника...

З якої рації?! Адже між ними нема ні одного такого великого поета, як Шевченко! А дотого жаден з них не належить до проводу забезпечення товариств.

Кажуть, що промов було забагато і що вони були задовгі...

А я питаю: Чи українці в Америці мають багато таких свят?! Коли на звичайних академіях чи ікс-річчях промови йдуть годинами, то як можна дивуватися, коли трапилась така велелюдна нагода позказати себе з ораторського боку?

Кажуть, що на бенкетовій залі було як у лазні...

Поперше, комітет спки не замовляв, а що замовив залю без холодильників, то вина тут у першу чергу будівничого, а в другу — власника залі.

Кажуть...

Може досить, що кажуть, а взяти на увагу, що пишуть.

Отже пишуть, що залишилося дещо грошей з фонду пам'ятника. Те "дещо" різно люди оцінюють. Одні — 40, другі — 50, а є й такі, що 70 тисяч. 40, 50, 70, чи навіть, як казав мені один з Ю-В-Ай — 100 тисяч, це величезні гроші. Тому з'явилися крім пліток і закидів, ще й проєкти. Одні пропонують — на НТШ, другі — на УВАН, а треті (сборники) пополювині на одне і на друге.

Але виринули й інші проєкти. Д-р Шлемкевич у "Листах до Приятелів" зарисував проєкт створення „Фонду Української Культури”,

(докінчення з 49-ої ст.)

залишки з фонду, створеного жертвами громадянства на пам'ятник. Ці залишки повинні стати основою „Культурного фонду ім Шевченка”, живим пам'ятником Шевченка. Чи знову письменники, мистці, музики, вчені — мовчазно, під порогом, чекатимуть ласки з панського столу, щоб потім, так само боязко, шепотом, нарікати на кривду? — Даремні жалі! Це ж неминуча доля всіх покірних придверних...

Р. Срібний

ПОЛІТИК — ВОІН

(Пам'яті Дмитра Палієва)

П'ятдесят років тому він юнаком-гімназистом пішов в Українські Січові Стрільці. Так почався його похід до далекої ідеї-цілі: — української державної свободи. Двадцять років тому, в бою під Бродами, він закінчив свій похід, як лицар на полі бою.

1930 року, під час погрому влаштованого польським урядом, щоб зламати хребет українцям Галичини, — у львівському сатиричному журналі „Комар" появилася карикатура ЕКА-Козака. На подвір'ї калабана, а в ній жаби з обличчям тодішніх політиків, що шукали злагоди з польським терором. На подвір'я й калабаню падає тінь високої тюрми. З заграбованого вікна виглядає голова Дмитра Палієва. Жаби в калабані виспівують: — Ква, ква... Палієва нема! А ми цьому раді, раді, раді...

Хочемо, чи ні, — той жабиний спів пригадується нам часто і тепер, зокрема коли читаємо різні листопадові спогади. В них стараються обминати прізвище Дмитра Палієва, прізвище особи, яка була в ніч на 1 листопада 1918 року в командному осередку українських дій. З енергією й рішучістю цього молодого тоді старшини зв'язаний успіх тієї ночі. — Ква, ква... Палієва нема... і жаби раді б замовчуванням убити пам'ять однієї з найяскравіших постатей політичного життя Галичини між світовими війнами.

Де шукати причини цього? Для тих, що хочуть пам'ятати ті часи, відповідь не трудна. Дмитро Палієв був виразним неконформістом серед українського суспільства в Польщі, напередодні другої світової війни.

Репрезентаційну фасадну політичного життя 30-х років творили дві групи. З однієї сторони, національна демократія (УНДО), від „нормалізованого" крила, співіснувального з польським режимом, до опозиційного з щоденником „Діло" в осередку. З другої сторони Організація Українських Націоналістів (ОУН), революційне підпілля. Більш у тіні залишалися ліві, соціалістично-радикальні групи. Ідеологи ОУН визнавали тільки „або-або": або підпілля або уго-

а проф. Костюк там же піддержав його (проект, бо автора віддавна піддержує). Різняться тільки щодо назви такого фонду, не щодо змісту. Проф. Костюк пропонує назву „Фонд Культури", а обидва "ім. Т. Шевченка".

Справа, видно, зацікавила ширші кола, бо недавно чув я в одному товаристві детальний план такого фонду. Автор плану прийняв суму 60 тисяч за підставу. Ці гроші, казав, зложити до банку ("Самопоміч" дає високий відсоток!) і щорічно зуживати відсотки на нагороди: 3 — за більші літературні твори, 3 — за образи, чи різьби, 3 — за музичні твори (вокальні чи інструментальні), 3 — за поодинокі вірші, 3 — за поодинокі оповідання. Щороку влаштовувати "День Української Культури". Відбувся б тоді концерт (три музичні твори, три оповідання і три вірші) і виставка образів та різьб, і оголошення нагород за них.

Мені такий план подобався, але коли б я мав право голосу, голосував би "проти". Чому — справа ясна: він не мій!

Галактіон Чіпка

довство, скидаючи, за большевицьким прикладом, усе несвоє в один казанок.

Дмитро Паліїв не вкладався в ні одну з цих груп. Він заперечував оте „або-або". Якійсь „модус вівенді", якийсь спосіб життя з окупантом мусів бути, отже мусіла створитися група, яка цього співжиття шукала. Важливо, щоб це робити достойно! — І так само, в умовах польської беззаконності в відношенні до українського населення, існування революційного підпілля — зрозуміле. Однак, не може вся нація піти на угоду, і не може вся нація йти у підпілля. Ідеєю Палієва був сучасний націоналістичний рух, виразно самостійницький, діючий на поверхні. Організація, створена Палієвим і його приятелями, Фронт Національної Єдності, мала здійснювати цю ідею.

Таким чином Паліїв знайшовся в 30-х роках не тільки в опозиції до польського режиму, але і до українських панівних груп. Тому, звичайно, Палієва немає в споминах, які просовують в історію тільки „своїх" людей. Обов'язком тодішніх і пізніших воєнних приятелів Дмитра Палієва — відтворити правдивий образ цього політика-воїна. Ця коротка пропам'ятна згадка може тільки позначити кілька рис його духового обличчя.

Дмитро Паліїв — це типовий „гомо політикус", а політика — це ж боротьба. Першу високу школу боротьби перейшов Дмитро Паліїв в рядах Українських Січових Стрільців, цієї — що так висловимось — з природи політичної формації в рамках Українських Армій 1917-1920 років. Звідси в думках Дмитра Палієва суто політичні мотиви часто зливалися з військовими. Своїм життям і своєю смертю він potwierдив не раз цитовані слова: мовляв, війна — це політика ведена іншими методами, і навпаки...

Дмитро Паліїв визначався прикметами характеру, які вважаються кінцевими для політика, зокрема для політичного провідника. В ньому кипіла енергія, навіть пристрасть, а їх джерелом було щире й глибоке переживання своєї ідеї. Ця ідея у Палієва не була зоглядальним задумом будучини, але — щоб ужити терміну французького філософа Альфреда Фуйє — це була „*idee force*", силова ідея, що змушувала до дії. В цьому таємниці впливу промов і розмов Палієва на оточення. Однак, у цьому також межа кожної справжньої політичної людини. Паліїв постійно був у боротьбі, а для людини в боротьбі — те, чого вона прагне і в що вірить, стає самозрозумілою правдою, яка іноді не дозволяє об'єктивно оцінювати інші правди поруч своїй.

Політика була стихією, була всім змістом днів і трудів Дмитра Палієва. Соціолог Макс Вебер робить різницю між тими, що живуть для політики, і тими, що живуть із політики. Перед Дмитром Палієвим стояли відкриті можливості добре жити із політики, але при умові конформізму. Він вибрав життя для політики згідної з його власним переконанням, хай серед більше ніж скромних життєвих обставин.

Сучасний політик, це — за словами щойно цитованого Макса Вебера — здебільшого або адвокат, або журналіст. Дмитро Паліїв — журналіст особливого таланту, і організатор журналістики. Це признавали йому навіть його польські вороги. При суворій польській цензурі, яка закривала газети творені Палієвим і підривала їх частими конфіскаціями, при неприємному наставленні панівних

груп власного суспільства, без ніяких фінансових засобів, Паліїв організував незалежне видавництво книжок і періодиків. Тижневик „Батьківщина" і щоденник „Українські Вісті", пробиваючися через тяжкі кризи, дійшли 1938 року, коли в зв'язку з постановним Карпатської України актуалізувалася українська справа, до тиражів, для тодішньої Галичини справді високих.

Як провідник авторитарної організації, Дмитро Паліїв — це знову проблема повна парадоксів. Він по своїй владі був серед нас — можна сказати — найбільшим демократом. Це пишемо не на те, щоб — за теперішньою модою — розводнювати чи прислонювати думки, якими тоді ми жили. І пишемо це не тому, що Паліїв не був авторитаром, а був і хотів бути виконавцем постанов Політичної Колегії. Тут важливе щось інше. Для Дмитра Палієва характерною була віра в силу дискусії, переконування, переговорів, іноді навіть зі злидою для такого потрібного політичному провідникові — патосу дискусії. Паліїв постійно шукав порозуміння і зговорень із особами і групами, з якими міг знаходити спільні цілі.

У Фронт Національної Єдності, що його очолював Дмитро Паліїв, включилася група гетьманців-монархістів. Але задумованою мрією Палієва було зближення, замирення державних центрів: Української Народної Республіки в Варшаві й Празі, і Гетьманського Центру в Берліні. До цієї теми він повертався в розмовах зі мною.

В цих наших розмовах народжувалися місли, оформлені згодом у моїй праці п. з. „Українська Синтеза". У своєму приятельському колі Дмитро Паліїв, людина волі й дії, шукав розумової мотивації своїх починів. Ми всі були неготові, ми шукали доріг. Живий ум і здібний публіцист Паліїв завжди був свідомий своїх меж, і цим треба пояснити сердечні відношення, що існували серед його ближчого оточення.

Під час війни німецький режим не давав можливостей для чистокровного „гомо-політікус"-а. Аж творення Дивізії дозволило на розряд спинюваних енергій вічного воїна, що жив у душі Дмитра Палієва. В той час особливих ілюзій у нього не було. Але до самого кінця він вірив, що історія може повторитись і ще раз, як 1917-18 рр., довести до упадку і Німеччини, і Росії. Тоді, в порожнечі, мати модерну силу — це головне на потребу. Паліїв став організатором Дивізії і українською її совістю. Людина великої цивільної відваги, він, адъютант командира Дивізії, одверто з'ясував українське становище — пострахові усіх, Гімmlерові, коли той робив перегляд Дивізії.

Живими стоять у пам'яті останні зустрічі. Дивізія дістас скерування на Підкарпаття. Паліїв, повен надій, плянус, як то, в оперті на гори, Дивізія зможе перетривати останні зудари двох смертельно виснажених противників. Назначення відкликано: Дивізія йде під Броди. Паліїв, прощаючись, каже: Коли б сталася катастрофа, не питайте за мною в Карпатах, але в Поліссі...

Не в Карпатах і не в Поліссі, але в вірній пам'яті приятелів мусимо віднайти і відтворити справді визначну, політичну індивідуальність першої половини нашого століття, індивідуальність Дмитра Палієва.

М. Шлемкевич

Постскріптум. У дивізіїників Дмитро Паліїв залишив по собі добру славу. Вони збиралися вшанувати його пам'ять. Покійний

Пам'яті Нестора Городовенка*)**„ДУМКА” В ПАРИЖІ**
(кінець лютого, 1929)*„Я був не я, лиш мрія, сон.**Навколо дзвонні звуки...**Павло Тичина*

В білій залі Плесль виспіває хор „Думка” свою душу. На початку хор сповістив світ, що кінчається наша довга зима, що вже вода капле з наших стріх, що далека дорога пахне молодому народові. В білій залі Плесль, серед білих беріз — молодий дуб. Він легко сколихнув рукою — і залились берези потопом звуків наших весняних гаїв...

... Вивесли йому миску червінців...

В один вечір здавалося, що Городовенко візьме її й низько вклониться. Це тоді, як може з огляду на радянських протекторів і дуже численну російську емігрантську публіку він виводив хорів частини російських опер. Але в два, чисто українські вечори на ту миску він і не дивився... Тоді вивели йому коника в сідлі... Але як велика заля, зібрання різних народів, що шукають краси й розкоші у французькій столиці світу, залунала оплесками радісного захоплення, то гречний паніч шапочку зняв, низько вклонився і повіз із собою, на Україну, срібну царівну слави...

...Нас брали шумні ріки, що плили з естради. В них дзвонила сучасна українська душа, болізно розп'ята між минулим і будучиною. Два українські концерти, один московський: — федерація, УРСР! Але і в нашій пісні мішалася наша царівна саентиментальна тужливість, вірне кохання, лихі люди і двічі повторюване, прекрасне люділюль — з новим світовідчуванням, що принесли нові часи. Тоді обій-

*) Допис із Парижа, друкований у львівському „Новому Часі” (лютий, 1929 р.).

(закінчення з 53-ої ст.)

Любомир Ортинський звертався до мене в цій справі. Але тоді найбільш родина ще проти надій надіялася і прохала не пригадувати ворогові імені Дмитра Палієва.

На доказ пошани, яку здобув собі Дмитро Паліїв у дивізійників. Неводимо кілька речень із книжки також покійного, але добре відомого молодого історика, учасника Дивізії, Павла Грицака: „З українських старшин, які в дивізійному штабі грали ролю, і з якими числилися, можна назвати хіба лиш сот. Палієва, шефа дивізійного відділу II-а, отже персональних справ офіцерського корпусу. Це було з правила в кожній німецькій частині найважливіше становище, бо офіцерські кадри мали засадничу вагу для вартости і босздатности частини. Тому це мусіла бути взагалі людина вартісна, з організаційним хистом, з умінням поставити на своїм (українець у німецькій частині!), а далі — знавець українських обставин, наших можливостей і людей. Ледве чи могла бути на цьому місці якась інша людина, окрім, саме Палієва...” (Павло Грицак: Вежі і кулемети. Спогади. Мюнхен, 1959. Видання Братства кол. вояків 1-ої Української Дивізії УНА. ст. 41).

малась найбільш культивована в нашій духовій культурі „дівчинонька боса" — із свіжим, молодим „чорноморцем", що кинув її невзуту на мороз: ніжно-чутливу, староукраїнську душу в нове життя! У Вериківського, Козицького воно било об береги широкими хвилями.

Мій човник загнався... Глуха провінція України, 1921 року. Порожній магазин цукроварні. Цукор виїздили більшовики в Москву, за те дозволили там грати українським театральним гурткам! Там двічі співала „Думка". Слухачі: обмалъ інтелігенції, решта селяни. Дядьки слухають мовчазно, жінки заливаються сльозами. Це в голодний рік, і хорів платили цукром, співаків гостили печеною телятиною. То Городовенко в глуші готовився до далеких походів, скоюючи своє молоде товариство у вірній пісні і вірній собі організм.

**

Вісім років тому, а нині ми зустрічаємось у Парижі. Городовенко високо за пультом, публіка столиці світу захоплена його вітає. Заповіт! Заповіт! — просять українські голоси. По великій залі громовими ударами: — Вставайте! Кайдане порвіте! — Де-не-де, зрідка серед чужої публіки, українці стоючи вислухують наказ. Якась дівчина передомною плаче...

Кошиць, Городовенко — перші тріумфи українського духа в Європі. Нація пісні? А хто ж були німці ще сто років тому? — Міхель з золотим дзвіночком! Нація поетів, музик, філософів, що як незримий авангард підбивали світ раніше Бісмарка й Гінденбурга... На сцені шістдесят українців і величезна зала дрижить від напору дужих співучих грудей. Хіба ж мурі вузьких огорож, що в них нас заперли, не мали б задрижати від натиску здорових грудей нації колишніх тільки співаків?! Аж тоді то заспівають Кошиць-Городовенко — дивних, нечуваних пісень! Але „Думка" вже щось знає про кінц в сідлах, про те, як земля трясеться від непереможного „як наша пісня, походу вперед, угоду..."

А покищо, українські передні сторожі починають виходити в світ...

М. І-ко

3 ПРЕСИ

НЕ-ГОСПОДНІ ДИВА

*І люди темній, незрячі
дива Господній побачать*

Т. Шевченко

Пролог. Верховний архієпископ Посиф Сліпий поставив минулого року на Ватиканському Соборі справу українського патріархату, після одноголосного рішення Конференції Українського Католицького Єпископату в Римі. Щоб підтримати ці старання, українці-католики у Вільному світі організували акцію звернень-петицій до Папи Павла VI, і збирають підписи.

Перша Дія. Проти цього виступили невизначною спільною заявою всі три українські католицькі єпископи в ЗДА (див. „Свобода", 10 вересня). Одверто і ясно спротивився акції Митрополит Сенишин у своїх прощальних промовах перед виїздом до Риму на третю сесію Собору. Мовляв, акція ведеться поза кулісами церковної влади; вона роз'єднує суспільство; за збаламученими людь-

ми, що ведуть акцію, може стояти й ворожа інтрига...

Повторяємо: справу створення патріархату підняв верховний архієпископ Йосиф Сліпий, на основі одноголосного рішення Конференції Єпископів.

Союзова преса, „незалежна" і „репрезентативна" повела себе „незалежно" і „репрезентативно". „Свобода" (11 вересня) повідомила на почесному місці, на першій сторінці, про ставлення і підозри Митрополита Сенишина, статтею під промовистим заголовком: Митрополит Амврозій Сенишин... засудив акцію в церковній справі без порозуміння з церковною владою. Про саму акцію щоденник не інформував читачів. Редакція відмовилася помістити як платне оголошення заклик від Комітету, що очолює акцію.

„Радикальніше" повелася „Народна Воля" (19 вересня, 1 жовтня). Її редакція рішуче станула по стороні Митрополита Сенишина. Коментарями і в окремії редакційній статті підтримано натяки, що за цією акцією підписів може стояти хитрий ворог.

Реферуванням справи і коментарями обі газети піддавали три-вожним душам думку: може справді підписання петиції до Папи — це „нелегальний" крок, що порушує правопорядок. Ні „Свобода", ні „Народна Воля" не подали прізвищ осіб, які видали заклик до збирання підписів. Цю тактику можна розуміти. Прізвища добре відомим громадянам і католицьким діячів зразу виявили б безпідставність, а то злобність натяків, мовляв, акцію ведуть наївні люди, може навіть задурені ворожими хитрощами. Ці прізвища такі: інж. Володимир Богачевський, проф. Дам'ян Горняткович, мгр. Михайло Головатий, пані Юлія Добош, д-р Мирон Зарипський, пані Ольга Кузьмович, д-р Іван Козак, ред. Богдан Кравців, проф. Теодозій Касків, ред. Василь Качмар, інж. Богдан Лучаковський, д-р Богдан Олесницький, д-р Роман Осінчук, д-р Володимир Пушкар, д-р Мирослав Сіменович, пані Антонина Хомова, проф. Микола Чубатий.

Не можемо мати ніяких жалів до щоденника „Америка". Він ніколи не мав претенсії називатися органом незалежним від філадельфійської консисторії.

Друга дія. „Українське Пресове Бюро" в Римі подає офіційний комунікат, який передруковуємо за українським католицьким часописом „Наша Мет" (Торонто, 3 жовтня):

Конференція Українського Католицького Єпископату

УПВ, Рим — 3 початком Третьої Сесії Вселенського Собору розпочала свою діяльність Конференція Українського Католицького Єпископату, яка між іншим ринула продовжувати старання на Соборі і зокрема перед Святішим Отцем Папою Павлом VI. про створення Київсько-Галицького Патріархату.

Як відомо, справу створення українського Патріархату поставив минулого року на Соборі Верховний Архієпископ Кир Йосиф, після одноголосного рішення Єпископської Конференції.

Тим положено кінець усяким підозрінням і наклепам.

На наступних засіданнях Єпископської Конференції прийдуть безумовно справи літургичні.

Загально відома річ, що кожна людина має право писати до Святішого Отця і прохати щонебудь. На внесення таких прохань не потрібно дозволу від нікого, без огляду на те, чи прохання є в справі

особистій чи прилюдній. Кожний також має право старатися позискати для підтвердження свого старання і прихильність інших людей.

Третя дія і тимчасові висновки

В українському католицькому щоденнику „Америка” (Філадельфія, 2 жовтня) на першій сторінці, товстим друком, стоїть таке: „Від Митрополічної Канцелярії. Митрополічна Канцелярія щераз пригадує Комунікат Українського Єпископату в ЗДА, який вже був поміщений в українській пресі: Для інформації українців католиків у ЗДА. Ми заявляємо на цьому місці, що в церковних справах якогонебудь характеру нікому не давали ми дозволу на збирання підписів. Амврозій, Митрополит. Ярослав, Чикагівський єпископ. Писиф, Стемфордський єпископ.”

Формально, ця особливо наголошена заява не суперечить вище наведеному Комунікату Конференції всіх українських католицьких єпископів. Справді, єпископи ЗДА не давали дозволу, бо й ніхто про дозвіл не прохав. Адже, як виразно стверджує постанова Конференції Українського Католицького Єпископату дозволу на прохання до Папи не треба. Однак, по суті ця заява це зламання єдності фронту, солідарності українського католицького єпископату. Це підкреслюємо, бо саме Митрополит Сенітшин, ніби в ім'я дорогої для нього єдності, засуджував збирання підписів, а окреме послання філадельфійської консисторії до священників закидає „Листам до Приятелів” підірвання єдності в суспільстві.

Нова заява трьох єпископів із ЗДА призначена для „людей темних, незрячих”, які навіть добре діло бояться вчинити без височайшого дозволу. Очевидно, метою цієї нової заяви є підірвати акцію збирання підписів в ім'я справи патріархату, одноголосно схваленої Конференцією Українського Католицького Єпископату.

Як сказано, комунікат Конференції вже надрукував український католицький часопис „Наша Мета” (Торонто) і український католицький часопис „Поступ” (Вінніпег). Чи цей — засоромлююче прикрий для єпископату в ЗДА — комунікат буде офіційно поданий до відома священникам і вірним, сьогодні (5 жовтня) невідомо. Затаїти його не вдасться. Про комунікат і його зміст довідаються „поза кулісами церковної влади.”

Комунікат Конференції Єпископату так само засоромлююче прикрий і для союзової преси, яка попленталася за філадельфійськими вказівками. Чи вона тепер поінформує читачів про цей комунікат, чи буде чекати на „імпріатур” (дозвіл на друкування) від філадельфійської консисторії — сьогодні (5 жовтня) не знаємо. Українська „незалежна” преса, в „золоту добу розвитку для нашої спільноти” (таку назву надав Митрополит Сенітшин часам свого панування, див. „Свобода” 11 вересня)...

Аж дивно, як багато людей плутає впертість із сильним характером.

Над нами усіми одне й те саме небо, але горизонти у кожного дуже різні.

Adlai Stevenson
ам. політик

Paul-Henri Spaak
бельг. мін.

Вісті з Українського Публіцистично-наукового Інституту

Нова Серія Видань

Управа Інституту приготувляє нову серію своїх видань. Це можливе завдяки Осередкам, що скріпившись беруть на себе справу фінансування. Цю другу серію творитимуть більші праці в книжковому форматі. Перші випуски нової серії появляться на початку 1965 року. В наступних числах „Листів до Приятелів” інформуватимемо наших Читачів про план цих видань і про поступ у виконанні плану.

Серія памфлетів далі розроблятиме найбільш пекучі проблеми української боротьби за культурну і державну незалежність.

Цінна книжка

У в-ві Oltrecortina (За завісою), Міляно-Рім, вийшла в італійській мові праця відомого українського публіциста, д-ра Василя Федорчука, кореспондента Інституту. Заголовок книжки: *Realta' Sovietica D'Oggi* (Сучасна советська дійсність).

Зміст визначають заголовки

більших розділів: — 1. Сповідна деєсталінізація, її значення й межі. — 2. Співучасть Хрущова у злочинах Сталіна. — 3. Сучасний стан советського господарства. — 4. Культура в Україні і в цілому СССР — рабня комуністичної диктатури. — 5. Сучасна советська тактика в протирелігійній боротьбі. — 6. Союз Соціалістичних Республік — найвища мета для советів. — 7. Примусова колективізація й її трагічні наслідки в Україні.

Гарно оформлена книжка має 104 сторінки.

На фонд Інституту

прислали на адресу „Листів до Приятелів”: Вшан. ПП.: д-р І. Верхомин — 5,00 дол.; Д. і М. Стахові, Самерил — 20,00 дол. (щорічна вкладка); Ст. Шипилявий, Бафало — 10,00 дол. (щорічна вкладка); П. Кулиняк, Нью-арк — 100,00 дол. (третя вкладка по сто доларів).

Щиро дякуємо).

У 150-РІЧНИЦЮ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Український Публіцистично-науковий Інститут
видав працю проф. Петра Одарченка

на тему:

СВІТОВА СЛАВА Т. ШЕВЧЕНКА

В цій праці зібрані думки білоруських, російських, польських, чеських, словацьких, словінських, хорватських, сербських, болгарських, румунських, прибалтійських, грузинських літературознавців і поетів про Шевченка. — Особливу цінність має збірка західноєвропейських і американських голосів про творчість українського генія.

В час, коли наші вороги стараються облизити значення Шевченка, цю працю треба знати кожному українцеві, щоб розумно, на основі певних матеріялів протиставитись цим ворожим спробам.

Ціна 75 ц., з почт. пересилкою 85 ц.

Замовляти можна на адресу „Листів до Приятелів”.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

КАТЕДРА І СТУДЕНТИ

В числі 5-6, в розділі „Чому” Ви порушили дуже важливу справу: приділити частину фондів Катедри Українознавства на друкування партійних наукових праць. Та чому б і не всі гроші? Це може і більш важливе від самої катедри.

Багато плянів масмо в зв'язку з катедрою. Добре. Це забезпечить нам десь місце для кількох науковців. Але як із слухачами? Це може важливіша справа. Багато першорядних університетів на свій кошт готові постаратися про виклади з даних предметів — якщо є зацікавлені!!! Та факт, що наші студенти українознавством не цікавляться. Для прикладу подам випадок у торонтському університеті, де студіює дуже багато українців. Протягом років проф. Юрій Луцький мав виклади, на різні теми з української літератури, але... слухачів було ледве кілька. Звичайно з початком року ми робили „рух”. На виклади почало з'являтися яких 15 студентів; та при кінці року залишалося нас ледве четверо до іспитів... І так бувас в інших університетах.

І чи справа буде краще виглядати, коли матимемо власну катедру? Користь буде хіба та, що професор не буде змушений перед викладами видзвонювати до знайомих, щоб прийшли, бо виключать предмет... Катедра зарадить одному лиху, але не вирішить справи студентів. Тому думаю, що краще фонд присвятити для наукових праць, і почати працювати над зацікавленням студентів ділянками українознавства. Тоді, як знайдеться відповідна група студентів, можна в любому доброму університеті вимагати предметів українознавства.

Дариса Опшкєвич

„ЄВРЕЙ”, „ЖИД”, „ГЕБРЕЙ”

У дописі про два переклади Біблії українською мовою („Листи до Пр.”, кн. 3-4, 1964., стор. 42) автор допису зазначає: „Впровадження назви „єврей”, замість „жид”, — також дуже розумне рішення”. Мені тяжко з цим погодитись. У нашому філологічному арсеналі покищо немає доказів для оправдання такого рішення. Не треба доводити, бо це було б повторенням загальновідомої істини, що українська мова не має жодного слова, яке починалося б звуком с (не входять у рахубу, звісно, кілька десятків слів у літературній мові, бо це вплив італьї, тобто порушення мовної структури). З давніх-давен українська мовна стихія не терпить таких слів і нещадно їх переформовує. Так із правдивого „сжевника” масмо „ожину”, з Євдокії — Явдоху, з Євтихія — Явтуха і т. д. Також і силою накинута від „старшого брата” „єврея” українська мовна стихія вмить переробила на „яврея”. Не боронимо, а навпаки, відкидаємо назву „жид”, як образливу для тих, кого так називають. І тим більше дивуємось, чому одні вцепилися за „жида”, а другі готові кидатись в обійми сялому нав'язаному від „старшого брата” „євресві”. (тобто явресві). А тим часом у літературній мові давно вже масмо (у творах Лесі Українки) добрий компроміс „у формі слова „гебрей”. До того ж у цілому комплексі: гебраїзм (власливе старогєбрейській мові слово чи вислів), гебраїка (наука про гебрейську мову), гебраїст (знавець гебрейської мови та літератури). Це — законний, природний для української мови, ні для кого не образливий і присмний для українського вуха компроміс. Абстрагуємо, звичайно,

Спом'янім наших Приятелів

5-го серпня помер у Вашингтоні

Григорій Власович Денисенко визначний політичний діяч, заст. голови УНРади, кол. голова ЦК-УСП, професор УАІ в ЗДА.

15-го вересня помер у Нью-Йорку

д-р Михайло Шахович політичний і кооперативний діяч в Галичині, в останні роки голова НУДО в Нью-Йорку.

від силою накинута від окупанта українській мові „сврея, свреїзму, свреїки, свреїста” тощо. Одначе саме тому, що зазначений компроміс і природний, і законний, його одразу ж кинуться заперечувати й відкидати. Одні будуть триматися „жида”, мовляв, і запорожці таки казали (див. „Тарас Бульба”, Гоголь), другі будуть казати „грабуй нагробоване”, мовляв, „сврей” споконвіку було наше, тільки москалі в нас украли. Ми певні, що так буде. Адже ж є такі, що не хочуть „розплющити очі, відчиняти двері”, а неодмінно хочуть їх отворити (їх навчали отвереця) або отворяти (бо їх навчали: „отвори дверь”, — гукали на лакеїв). Така вже українська логіка (чи, може, хахлацька).

Ар-м.

Від редакції.

Містимо Ваш темпераментний лист, пропускаючи кілька образливих висловів в головному тексті. Думаємо, що такі гарячі випадки ледве чи приведуть до вирішення і узгоднення мовних питань. Тут треба спокою і розуміння.

Ви відкидаєте оба терміни: „жид” і „сврей”. Мовляв, „жид” — образлива назва, а „сврей” — немила через те нестравне „с” на початку. Що відісте, Шевченко й

Гоголь вживали слова „жид”, а ось відомий жидівський учений, проф. Соломон Гольдельман (Єрусалим) в своїй недавній праці про „Жидівську національну автономію в Україні 1917-1920 рр.” свідомо обороняє цю назву, а відкидати її вважає святенництвом... Знову ж, що відісте, коли в документах нашої сучасної історії, в Універсалах Центральної Ради, стоїть назва „сврей”... Слово „гебрей” гарне, справді гарне, але покищо зустрічаємо його тільки в мистецькому письменстві. Ви згадуєте Лесю Українку, можна згадати і „Мойсея” Франка.

Ваш аргумент: — українська мова не має жадного слова на „с”, втікає від „с” на початку слова, а де воно ще залишилося, то це винятки... В словниках таких винятків досить, і то трапляється такі приклади не тільки в чужих словах, як ось „сврей”, але і в українських. Як бути з нелюбим „с” в словах як „єднатися”, „єдність”? Чому грецький приросток „епі...” передають іноді наглі словники, мабуть непотрібно, в формі „спі...” (список), залишаючи „епілог”, „епігон”, „епіграма” і т. д.? В новіших словниках вже навіть „Європа” стає „Європою”...

Терпимість добра не тільки в відношенні до людей, але і в відношенні до слів. Нетерпимість збіднює життя, і збіднює мову. „Розплющувати очі” ранком спростання — гарно, але „розплющені очі на сумну правду” — не зовсім дотепний вислів. Таки дозвольте нам мати „одверті очі на правду”, і „одверті”, а не „розплющені” душі...

В нашій мові і в нашому правописі багато неустійненого. Причиною цього можуть бути занадто часті, іноді просто примхливі зміни, проказувані згори. Кілька прикладів, що вражають як анекдоти. Колись у Галичині вимов-

ляли і писали прикметники тільки в твердих формах: народний, східний, західний, синій і т. д. Народ у Галичині далі так говорив. На початку століття, перехід до м'яких форм (народний, східний, західний, синій) вважався доказом літературної мови і соборницького спрямування. В Четвертому Універсалі наша держава називалася Українською Народною Республікою. Тепер ролі перемінялись. Тільки галицька еміграція залишилася при м'яких формах і знову поволі переучується на „тверде" соборництво...

Ще один приклад. Перед першою світовою війною в Галичині говорили й писали „Сполучені Держави Америки". Але 1917 року, в Київських редакціях, почали, що сполука буває тільки у коней, люди ж об'єднуються, з'єднуються... (факт!). Тож народилися З'єднані Держави. Тепер люди, як видно, такі сполучаються, і масмо вже США...

Після таких досвідів, — ми терпимі. Можемо сподіватися, що нові роки принеситимуть нові зміни, аж поки справді вільна наука в вільній Україні, без натиску „старшого брата", упорядкує ці речі.

ПРИСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ:

Поезія

Евген Маланюк: СЕРПЕНЬ. Поезії книга IX. — В-во Нью-Йоркської Групи. 1964. — Ст. 72.

Т. Ц. Еліот: ВБИВСТВО у СОБОРІ. — Переклад Зенона Тарнавського. — Додаток: Спустошена земля. Величезна середа. Подорож трьох мудреців. — Видання „На горі", серія „Світлий театр". — Мюнхен, 1963. Ст. 104.

Повісті, оповідання

Софія Парфанович: НА СХРЕЩЕННИХ ДОРОГАХ. Повість. — Накладом автора, Чикаго, 1963. — Ст. 420.

ТАКИЙ ВІН БУВ. Історія одного

УКРАЇНЬСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Вже вийшла в Буенос Айресі накладом Адміністрації УАПЦеркви книжка XIII Української малої Енциклопедії проф. Є. Онацького. Вона має 128 сторінок (1589 до 1716) і охоплює гасла від „Ризький мир" до „Семіраміда".

Велика праця поволі посувається до свого завершення. Має бути видруковано ще три книжки. Автор закінчив писати цю працю ще в червні 1962 року, але місцева єдина українська друкарня Йос. Кузьмича не в стані друкувати більше двох книжок на рік, а цього року змогла видрукувати тільки одну. Отже, для закінчення всієї праці друком, треба ще двох років. По закінченні друку УМЕ матиме понад 2000 сторінок.

пса. — Повість для молоді. — В-во „Свобода", джерзі Сіті, 1964. Ст. 200.

ЧАРІВНА ДІБРОВА. Оповідання і нарис. Накладом автора, Чикаго, 1964. Ст. 204.

Зосим Дончук: БУДИНОК 1313. Роман. — Накладом автора. — Філадельфія, 1964. Ст. 296.

Зенон Тарнавський: ДОРОГА НА ВИСОКИЙ ЗАМОК. Новелі, оповідання, нарис. — В-во „Гомін України" (Торонто) та Інституту Української Культури (Детройт). 1964. Ст. 256.

Наука, матеріали до історії

ЗАПИСКИ НТШ, том 1734. Праці Історично-філософської секції. Збірник на пошану українських учених знищених більшовицькою Москвою. — Накладом Осередку Праці НТШ в Чикаго, за редакцією Марії Овчаренко. — Париж-Чикаго, 1962. Ст. 356.

Оксана Дучимінська: ВІКТОР ДОМАНИЦЬКИЙ. Видання УВАН (Вінніпег). Серія: Українські вчені. За редакцією М. І. Мандрики, ч. 12-134. — Вінніпег, 1963-64. Ст. 84.

Віктор Доманицький: ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО НАЦІЮ. — Мінеаполіс, 1962. — Ст. 104.

Василь Іванис: СТЕЖКАМИ ЖИТТЯ. Спогади. Книга V. НА ЧУЖИНІ. — Друж: „Українські Вісті” — Новий Ульм, Німеччина. — 1962. Ст. 515.

Д-р Роман С. Голят: КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. — Видання НТШ (НІЙорк), серія: Доповіді, ч. 21. — Нью-Йорк, 1964. Ст. 32.

РІЗНЕ:

УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНСТВО в АМЕРИЦІ. Пропам'ятна книга СУСТА з нагоди 10-літньої діяльності. — Багато ілюстроване видання. Балтімор-Нью-Йорк, 1963. Ст. 156 (великого формату).

НАРОДНЕ СЛОВО. Збірник українського фольклору. — Упорядкування і примітки Ю. Семенка. — Видання Союзу Земель Соборної України — Селянська Партія. Нью-Йорк — Мюнхен, 1964. Ст. 128.

П'ЯТИП ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНКУРС СФУЖО

оголошений Світовою Федерацією Українських Жіночих Організацій і фундований Марусею Бек, 6. президенткою Миської Ради Дітройту, закінчився постановою Мист. Жюрі на засіданні дня 20 серпня 1964 р. у Філадельфії. Темою Конкурсу була оригінальна сценічна п'єса або інсценізація друкованого твору, в осередку якого стоїть небуденна жіноча постать.

Жюрі розглянуло 11 творів. Формально вони відповідали вимогам Конкурсу, проте не відповідали вимогам літературної нагороди, і тому Мист. Жюрі постановило її в цьому Конкурсі не приділювати.

Однак Жюрі вважає гідними відзначення два твори, а саме: **Поворот**, драматичний етюд, якого автором по відкритті конверти виявилась Катерина Штуль із Парижа. **Помста княгині Ольги**, інсценізація, якої автором по відкритті конверти виявилась Маргарета Пилипчук із Ст. Кетрінс.

Даліше, Жюрі стверджує, що твір Олександри Ковальської **Дебют**, скеч, не підходить до теми Конкурсу, але своїми позитивними сценічними вартостями може послужити для іншої цілі.

За мистецьке Жюрі:

Ірина Пеленська, голова;

Оксана Керч, секретар;

др. Григор Лужницький, член.

Об'єднання Укр. Письменників „СЛОВО” СКАРГА МАЙБУТНЬОМУ Роман

Ювілейне видання, присвячене 150-літтю Т. Шевченка. 326 стор. Тверда оправа. Ціна — 5 дол.

З незалежних причин ця праця з'являється в світ через 9 років після виходу роману-хроніки „Хрещатий Яр”, що є, власне, продовженням роману „Скарга Майбутньому”.

Читачів, зацікавлених мати цілість і додати до „Хрещатого Яру” „Скаргу Майбутньому”, просимо звернутися на нижче подану адресу не відкладаючи, бо пізніше цієї книжки вже може й не бути: фінансова неспроможність оплати друку та відсутність місця для зберігання видань примусили видати „Скаргу Майбутньому”, меншим накладом, ніж „Хрещатий Яр”, з тим, щоб книжку відразу ж і розіслати.

Замовлення й оплату слати на адресу:

D. HUMENNA
с/о The UKRAINIAN ACADEMY
of Arts and Sciences in the U.S. Inc.
206 West 100th Street, New York,
25, U.S.A.

ЧОМУ?

● Цього листа пишу Вам для остороги. „Листи" часто звертають увагу на те, що ми просто топимосся в „національних" успіхах. Повідомленням про все „нові успіхи" або „великі події" заповнені шпальти нашої преси. Це світла сторінка нашого життя.

Але немає світла без тіней. Є люди, що наважуються сумніватися щодо всього того, що провід об'являє, а його власні і споріднені з ним газети до вірування подають... Є навіть особи, що бояться, чи надмір успіхів не пошкодить організації суспільства. Та це злі люди, що псують нам добру забаву. Це національні шкідники. Це „каїни" або „хруні", за термінологією філадельфійського „Шляху", або це „сучасні герострати" (тепер модний, більш учений термін). Як грецький Герострат, що підпалив святиню Артеміди в Ефезі, так ці наші герострати підривають нашу „святиню": віру в розум і непомильність церковно-національно-асекраційного проводу. Одні сміють нападати на те, що є доказом нашого християнського братолюб'я: на будову за українськи

гроші сирійської катедри в негритянській дільниці Філадельфії... Вони сміють вимагати мистецької контролю пляну і громадської контролі фондів! — Або різні закиди проти Комітету Пам'ятника Шевченкові! Доходить до того, що вони сумніваються, чи Комітет зуміє зужити ті марні десятки тисяч доларів, які залишилися з пожертв громадянства. Вони... та кур їм, цим геростратам.

Пишу це Вам, бо привик до „Листів" і боюся за їх долю. Чому Ви такі необережні? Якщо не попали, то скоро попадете в герострати, хіба що придумають для Вас ще більш учену назву...

Відповідь: Дякуємо за співчуття. Все те, про що пишете, це — за словами Гайнріка Гайне — стара історія, але залишається вічно новою... Та нашим володарям і їхнім ідеологам не варто шукати нових назв для критичних умів. Іван Франко, цей прототип і вчитель сучасних критичних „регеростратів", давно подав визначення стосунку між „підпорами суспільства" і їхніми критиками. Ось він: — Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, — Я ж гавкаю раз в раз, Щоби

Юрій Клен — ТВОРИ

за редакцію Євгена Маланюка

(В цьому числі журналу читач знайде зразок майстерного перекладу Шекспірового Гамлета, надрукованого в 4-му томі творів Ю. Клена.)

Томи в добрій полотняній оправі з золотими написами.

Замовляти на адресу: Klen Foundation, 179 Bathurst St., Toronto 3-B, Ont., Canada.

Святослав Гордінський — ПОЕТИ ЗАХОДУ

60 перекладів з поезії латинської, італійської, французької, англійської, американської, німецької, польської.

Замовляти можна на адресу: LETTERS TO FRIENDS, P.O. Box 428, Newark, N.J., U.S.A.

(В цьому числі журналу: переклади двох сонетів Шекспіра).

Від редакції. Сердечно дякуємо нашому Приятелю і постійному Співробітникові — д-рові Тимошеві Гнатовичеві Олесьюкові за передачу відписів обох перекладів „Епілога” до „Пана Тадеуша”, які поміщені в цьому числі журналу.

Дякуємо всім Приятелям-дописувачам за їх цінні інформації. Прохасмо вибачення, коли не можемо негайно використати ці інформації.

вона не спала... Ти, брате патріот, А я собі собака...

● **Із одного листа:** ...На кожне число „Листів” чекаємо нетерпляче. Чому вони спізняються? Ми були б раді мати журнал не то раз на два місяці, але кожного місяця...

З іншого листа: ...Одне тільки побажання: як би так „Листи” приходили на час...

Відповідь: Усім нашим Читачам, які, пишучи до нас або присилаючи передплату, додають кілька добрих слів для журналу, щиро дякуємо. Ми також були б щасливі, коли б „Листи”, не зменшуючи розміру, могли стати місячником. Нам також неприємно, коли „Листи” спізняються. Ми плануємо новий крок уперед від наступного року. Знову невеликий крок, обережний. При наших засобах не можемо ризикувати. Чи вдасться цей крок зробити, залежить від Вас, Дорогі Читачі. Кожен новий, присланий Вами передплатник — це Ваша допомога журналові і Ваша співпраця в його розвитку.

Та дозвольте ще відповісти на питання, чому „Листи” спізняються. Вище ми подали уривки з двох листів наших добрих, справді добрих приятелів, читачів журналу від першого числа. В цих листах, разом із жалем з приводу спізнення „Листів”, вони приклали „перед”-плату. Оба листи з... вересня! Таким чином їхня „перед”-плата спізнена на дев'ять місяців! „Листи” ніколи аж так не спізнялись... Думаємо, що легше людині прислати п'ять доларів в грудні чи в січні, ніж нам видавати журнал... без грошей.

Ми не задовжені перед нашими Читачами, так, як частина наших Читачів перед нами. І цього року, як і в попередні роки, наші зобов'язання виконаємо. Книжка 9-10 вийде в середині листопада; книжка 11-12 при кінці грудня або на початку січня.

Велика свобода складається з багатьох малих свобод.

Ignazio Silone
італ. письм.

Правдиве мистецтво життя полягає на тому, щоб порівнювати себе принципово тільки з людьми, яким поводить гірше ніж нам.

André Maurois
франц. письм.

В наші часи щораз частіше маємо враження, що влада знаходиться не в руках уряду, але студентів.

Alberto Moravia
італ. письм.

На аеропорті людина знаходиться під диктатурою голосників. Пасажир — це тільки пара вух на ногах.

Duncan Sandys
англ. міністр

Коли хтось справді хоче поширити якусь політичну вістку, повинен її заперечувати.

Edgar Faure
кол. франц. прем'єр

На одного одруженого чоловіка, що говорить на основі досвіду, припадає десять, які на основі досвіду мовчать...

Anthony Petito
ам. журн.

**ПРОХАЄМО НЕГАЙНО ВИРІВНЯТИ ЗАЛЕГЛОСТІ за ЦЕН, і за
МИНУЛИЙ РЕК. НЕ ЗМУШУЙТЕ ПИСАТИ ПРИГАДКИ!**

ФОНД ПОМОЧИ НЕОПРОМОЖНОМУ ВРАТОВИ

Від липня до жовтня ц. р. на польницький, Вікіпед. — По 2,00
цей фонд прислали Випан. ПП.: дол. М. Вориславський, Честер;
10,00 дол. — В. Голубець, Гай- Р. Ланчак, Ньюарк; І Фур, Км-
ленд, Інд. — По 5,00 дол. В. Кий, валенд. — 5,00 дол. Н. Грини,
Честер; Е. Мула, Чикаго; В. То- НІЙорк.

В імені всіх, що отримуватимуть журнал даром, щиро дякуємо.

Умови передплати:

на рік 5.00 дол.
на півріччя 2.75 дол.
окреме число 0.50 дол.

Адреса „Листів до Приятелів”
— LETTERS TO FRIENDS,
P. O. Box 428 Newark 1, N. J. USA.

Адреси для Австралії:

Dr. V. Bilynskyj, 43 Mathoura Rd.
Toorak SE. 2, Victoria, Australia.

Mr. I. Hrynewych, 121, Kildare St.
Blacktown N.S.W. Australia.

Mr. T. Pasieczynskyj, 60 Hughes St.,
Mile End. South Australia.

В-во „КЛЮЧ”

Зацікавлених Приятелів і Знайомих повідомляємо, що адреса
редактора М. Шлемкевича від 1-го вересня ц. р. така:

205 Casino Ave, Cranford, N. J.

Адреса адміністрації „ЛИСТІВ до ПРИЯТЕЛІВ” залишається без змін:
P. O. Box 428, Newark 1, N. J.

В-во „КЛЮЧ”

З а р е д а к ц і ю : М. Шлемкевич

За в-во Д. Кузик. Л. Ломиш. О. Олесницький. Ом. Тарнавський

